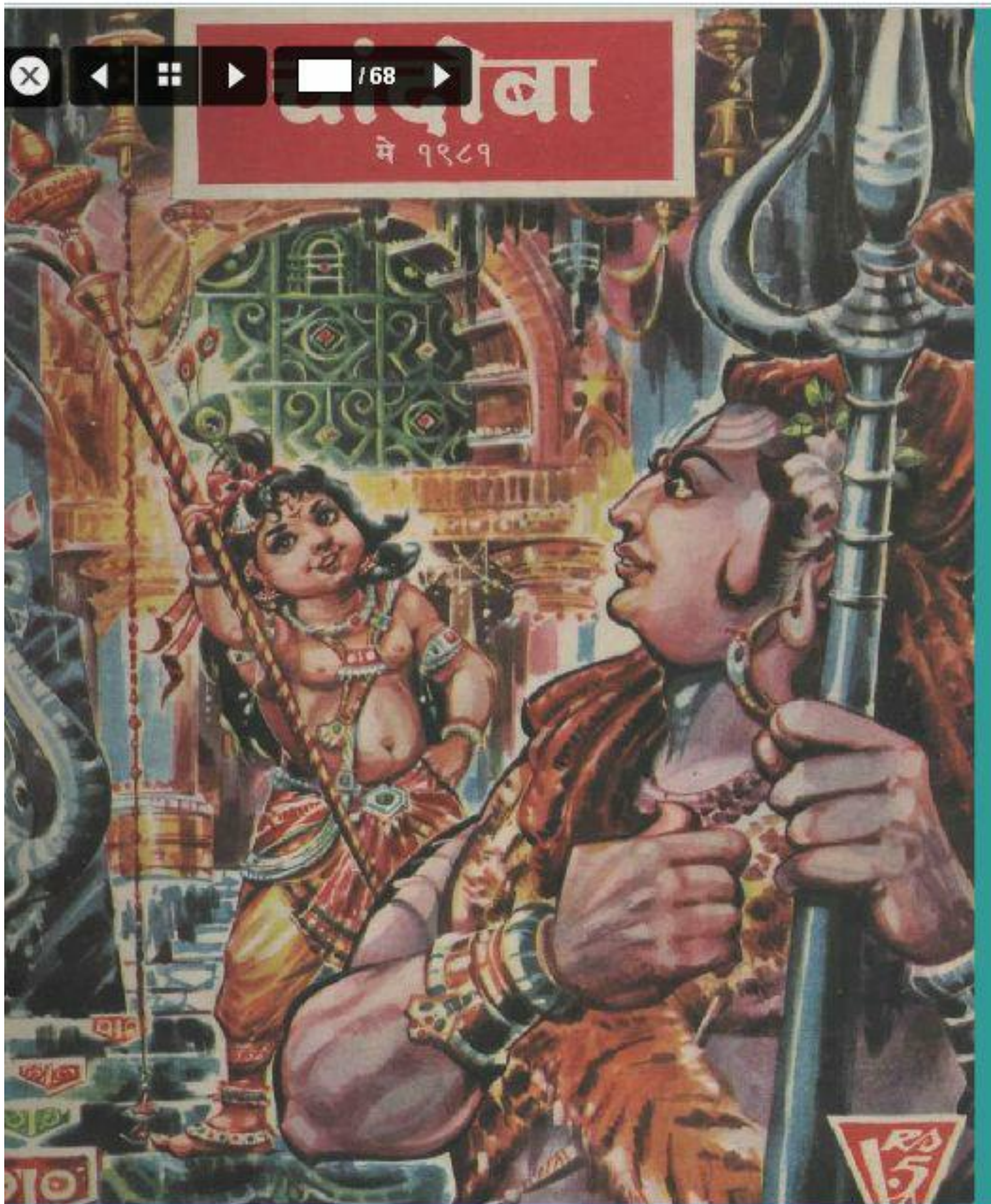

मे १९८१

सहजी बदलत नाही

भीमपूरचा भीमू नेहमी दुःखी कष्टीच असे. याउलट रामपूरचा रामू नेहमी आनंदात राहतो त्याची माहिती करून घेण्यासाठी भीमू रामपूरला गेला. भीमू पोचला तेव्हां रामू एका खाटेवर बसलेला होता. त्याच्या पायाला मोठी पट्टी बांधलेली होती.

"शेतात घसरून पडलो. हाड मोडलं आहे म्हणे!" भीमूने विचारल्यावर रामूने या शब्दात उत्तर दिले.

"म्हणजे तुमच्यावर फारच मोठे संकट ओढवले म्हणावयाचे." भीमू म्हणाला.

"त्यात संकट कसलं आलं हो! असंच काही तरी झाल्याशिवाय मी विश्रांती घेत नाही ना! कालिदासाचा मेघसंदेश वाचण्याची इच्छा माझ्या मनात कित्येक दिवसांपासून होती. ती आतां पुरी होते आहे." रामू हसत म्हणाला.

इतक्यात रामूचा मुलगा येऊन तक्रार सांगू लागला–"बाबा, मला त्या सोमूने शिव्या दिल्या हो!"

"त्याने शिव्या दिल्या तर देऊ दे! आपलं काय गेले रे?" रामू शांतपणे म्हणाला.

"तुम्हांला तो निरुपयोगी ठोकळा म्हणतो आहे, बाबा!" रामूचा मुलगा म्हणाला.

"त्याला तसेच म्हणू दे रे! मी ठोकळाच आहे, असे तूही सांग!" रामू म्हणाला.

"त्याने तुम्हांला ठोकळा म्हटले म्हणून मी ठोकळा म्हणावयाचे का?" रामूच्या मुलाने विचारले.

"मी ठोकळाच असतां त्याने मला ठोकळा म्हटले तर त्यात काय चुकले? जसं आहे तेच नाही का म्हणाला तो?" रामू म्हणाला.

"बरं झालं की! त्यानं म्हटल्याबरोबर तुम्ही ठोकळा झालात का?" मुलगा चिडून म्हणाला.

"नाही ना, मग त्याने म्हटले म्हणून आपलं काय गेलं?" रामू म्हणाला.

"नुकसान होवो की न होवो, त्याने तसं म्हटल्यावर आपण तरी गप्प का रहावयाचं?" रामूचा मुलगा म्हणाला.

"कायरे, मला माहीत नाही म्हणून विचारतो, मला हे सांग, मुळात तो तसं म्हणालाच कां? या पूर्वी तो तसं कधी म्हणाला नव्हता, होय ना?" रामूने विचारले.

"पूर्वी आपल्याकडे त्यांच्यापेक्षा शेत कमी होतं आतां तुम्ही मेहनत करून एवढी इस्टेट वाढविलीत की त्यांच्याहून जास्त आपली इस्टेट झाली. म्हणून तो चिडला आहे!" रामूचा मुलगा म्हणाला.

"पाहिलंस, कधी कोणी आपल्याला निष्कारण शिव्या देऊ लागला की समजावे की त्याच्या मुळाशी काही तरी हेतू असला पाहिजे. कोणी आप‍ला विनाकारण शिव्या देऊ लागला म्हणजे समजावं की आपण चांगल्या स्थितीत आहो! त्याबद्दल आपल्याला आनंद झाला पाहिजे, रागयेण्याचं दुःखी होण्याचं कारण नाही!" रामू म्हणाला.

"तुम्ही असेच आहा, बाबा!" असं म्हणत मनाचं सामाधान न झाल्यासारखा त्याचा मुलगा निघून गेला!

नंतर रामू भीमूला म्हणाला–"खोलात जाऊन विचार केला तर या जगात दुःखी होण्यासारखे काहीच नसते, भीमराव! हे मी अनुभवाने सांगतो आहे. तुम्हांला नाही का वाटत तसं?" रामूने भीमूला विचारले.

"तुम्हांला खाटेवरून उठता येत नसता तुमची बायको तुमच्या सेवेला हजर असते. किती रागात असलेला तुमचा मुलगा तुम्ही म्हणालात ते मुकट्याने ऐकतो. तुमच्या सारखा पाय मोडल्यावर मी खाटेवर पडून राहालो तर माझी बायको माझी अशी सेवा नाही करणार. माझा मुलगा माझं मुळीच ऐकणार नाही. माझं दुर्भाग्य!" असं म्हणत भीमू निघून गेला.

योग्य धडा

एका गावी रघुजी नावाचा एक श्रीमंत शेतकरी रहात असे. त्यांच्या हातून चुकूनही दानधर्म होत नसे. सर्वांना ते माहीत होते. म्हणून कोणी भिकारी त्यांच्या घरासमोर फिरकतही नसे.

एके वर्षी पाऊस पडला नाही व त्या प्रदेशात दुष्काळ पडला. गावात थोडी फार चांगली स्थिती असलेल्या काही लोकांनी म्हणून घरामागे इतके धान्य चंदा म्हणून वसूल करायचे ठरवून त्या प्रमाणे वसूल केले व गोरगरिबांना वांटले. ते रघुजीकडे सुद्धा गेले व त्यांनी धान्य रूपे चंदा द्यायला विनंती केली.

रघुजीला ते आवडले नाही व तो संतापून त्यांना म्हणाला–"ज्याचं त्याचं कर्म ज्याच्या त्याच्याबरोबर. मी मेहनत करून मिळविलेली मिळकत या लोकांना वांटण्यासाठी का आहे? तुम्ही पुन्हां कधी माझ्या कडे चंदा मागायला येण्याची गरज नाही."

या चिक्कू माणसाबरोबर वाद घालण्यात अर्थ नाही. असा विचार करून चंदा मागायला आलेली गावकरी मंडळी रघुजीला मनांत शिव्या देत निघून गेली.

त्यानंतर काही दिवसांनी त्या गावी कोणी एक थोर साधूपुरुष येऊन राहू लागला. तो गावातल्या रामाच्या देवळातच रहात असे. तो दिवसभर ध्यान पूजा आदि धार्मिक कार्यातच मग्न असे. रात्री देवदर्शनाला येणाऱ्या लोकांसमोर त्याचे पुराणप्रवचन होई. कोणी काही प्रश्न विचारला तर त्याचे योग्य उत्तर देऊन त्यांच्या मनाचे समाधान करी.

साधू दररोज फक्त चार पांच केळी खाई व थोडे दूध पिई. कोणी काही जास्त देऊ केले तरी तो म्हणे–"अहो, हे सर्व मला कशाला? घेऊन चला!" असे सांगून हाताने स्पर्श करून त्यांना परत पाठवी.

साधूची ती वृत्ती पाहून ग्रामस्थांच्या मनात त्या साधू विषयी श्रद्धा व भक्ती वाढतच गेली. तरी सुद्धा त्याला गरज असे त्यापेक्षा जास्तच खाद्य पदार्थ व फळफळावळ साधूकडे येऊ लागली.

रेशमी कापड विणणारा कोष्टी व्यंकोबा एक रेशमी पीतांबर विणून आणून देऊन गेला. साधूने त्याला स्पर्श केला आणि "घेऊन जा बाबा!" सांगून तो परत पाठविला.

सोन्याचे दागिने करणारा गणपतसोनार दोन सोन्याची कुंडले करून घेऊन साधूला देऊ लागला तेव्हां तेच झाले.

पुढे काही दिवसांनी काही लोक कावडी भरभरून धान्य, फळफळावळ भाजीपाला आणून सांष्टांग नमस्कार करून देऊ लागले, तेव्हां साधू आपल्या कमंडलातल्या पाण्याने प्रोक्षण करून 'घेऊन जा!' म्हणाला.

अर्थातच गावात साधूचा आदर जास्तच वाढत गेला. त्याने कोणतीही भेट न घेतां हाताने नुसता स्पर्श केला व ती भेट घरी परत नेली तर त्याचा त्या घरवाल्याला शुभलाभच होतो, असा ही अनुभव काही जणांना आल्याची वार्ता गावात पसरली.

रामाच्या देवळातल्या साधूविषयी बातम्या त्या रघुजीच्या कानावरही आल्या व त्याच्या मनात एक विचार आला. आपण चिक्कू कवडीचुंबक नसल्याचे व योग्यपात्र

व्यक्तीला सढळ हस्ताने दानधर्म करण्यात आपण दानशूर असल्याचे सिद्ध करावे असा विचार रघुजीच्या मनात आला. कारण काही झाले तरी आपण दिलेले दान साधू घेणार नाही व सर्व वस्तू घरी परत आणतां येतील.

असा विचार करून रघुजीने एका गाडीत नवीन धान्य कित्येक पोत्यात भरून ठेवले व त्याबरोबर नवीन कापडाची ठाणं, फळ-फळावळ व एक पेटी भरून रुप्याची नाणी गाडीत ठेवून साधूच्या दर्शनास निघाला. त्याने साधूला साष्टांग नमस्कार करून साधूला विनंती केली–"आपल्या सारख्या थोर देवमाणसांच्या दर्शनाने प्रत्यक्ष देव दर्शन झाल्याचे पुण्य लाभते. महापुरुषांच्या दर्शनाला रिकाम्या हातांनी जाऊ नये, म्हणतात. आपण या भक्तावर दया करून या गाडीत आणलेली भेट स्वीकारावी!"

साधूने या चिक्कू कवडीचुंबकाविषयी ऐकलं होते. त्याचबरोबर रघुजीच्या मनातील खरा हेतूसुद्धा त्याने चांगला ओळखला होता. म्हणून तो रघुजीला म्हणाला–"बाबारे! तुझी भक्ती पाहून मनाला फार बरं वाटले. आजच माझं व्रत समाप्त झालं आहे. म्हणून तू आणलेली भेट मी खरंच स्वीकारतो!" असे म्हणत साधूने उठून कमंडलातलं पाणी घेऊन गाडीवर प्रोक्षण केले.

साधू म्हणाला ते रघुजीला कळलं नाही व तो गोंधळल्यासारखा झाला. परंतु साधू तेथे जमलेल्या दोघांतिघां प्रमुख ग्रामस्थांना बोलावून म्हणाला–"असं माझ्याकडे पाहतां काय, सद्गृहस्थहो! या भक्ताने केलेल्या दानाचा सदुपयोग करा. गोरगरिबांना नेऊन हे सर्व वांटा!"

रघुजी 'आ' करून पहात राहाला, लोकांनी गाडीतलं सर्व सामान उतरवून देवळाच्या मांडवात आणून ठेवलं. त्या दिवशी संध्याकाळी रघुजी जणुकाही त्याच्यावर आकाशच कोसळल्यासारखा पडून राहिला असता त्याने दान केलेल्या वस्तू गोरगरिबांना वाटण्यात आल्या.

[११]

[चतुराक्ष व समरसेन डोंगरावरच्या भागात असतां त्या बाजूला एकाक्षी मांत्रिक कुंभांडाला आडवा आला. समरसेनाने कुंभांडावर व त्याच्या रानटी अनुयायांवर हल्ला केला. काही रानटी लोक ठार झाले. रक्ताचा वास आल्याने काही लांडगे त्या बाजूला आले. सर्व जण वाट फुटेल तिकडे पळाले. पुढे–]

समरसेन व सैनिक काही अंतर पळत राहाल्यावर एका जागी थांबले. दुरून कुंभांडाच्या रानटी अनुयायांचा आवाज ऐकू येत होता. त्यांनी समरसेनाचा पाठलाग करायचे सोडले व लांडग्यांच्या हातून स्वतःचा जीव वांचविण्यासाठी दूर रानात पळून जाणेच त्यांना श्रेयस्कर वाटले. समरसेनाने ते ओळखले. एकाक्षी व चतुराक्ष कोठे गेले हे मात्र कळले नाही. लांडग्यांचे ओरडणे अद्याप चालूच होते. ते त्यांना स्पष्टपणे ऐकू येत होते.

सैनिक दमले होते. म्हणून समरसेनाने एका झाडाखाली विश्रांती घ्यायचे ठरविले. विचार करीत असतां कुंभांडही धनराशीने भरलेली नाव बळकावण्याच्या प्रयत्नात असल्याचे समरसेनाला निश्चितपणे वाटले. म्हणजे त्या नावेवर चौघांजणाची नजर

आहे म्हणावयाचे–स्वत: आपण, कुंभांड, एकाक्षी व चतुराक्ष!

समरसेन या विचारात असतां सैनिक स्वदेशी कसे व किती लवकर जातां येईल या विचारात होते.

एक सैनिक तसे म्हणालाही–"सेनापती, आपण हे भयंकर बेट सोडून जाणेच योग्य होईल, व ते सुद्धा जितक्या लवकर होईल तितके चांगले. त्यासाठी काय तो प्रयत्न करावा!"

त्यांनाही तसेच वाटत असल्याचं दर्श-विण्यासाठी इतर सैनिकांनी होकारार्थी माना हलविल्या. समरसेनाच्या लक्षात ते आलं व तो म्हणाला–"इतकी घाई करू नका. हे बेट सोडून जायचा निश्चय आपण सर्वांनी केव्हांच केला, नाही का? त्या-विषयी पुन्हा पुन्हा बोलण्यात तरी काय अर्थ आहे? खरा प्रश्न आहे तो हा की हे बेट सोडून जायची वाट कोठली?"

बेट सोडून जायची वाट सैनिकांना तरी कोठे ठाऊक होती? ते समुद्र किनाऱ्यावर जे गलबत सोडून आले होते ते आतां कोणत्या स्थितीत असेल याची कल्पनाही कोणाला नव्हती. त्यांना काळजी वाटत होती ती एकाक्षी मांत्रिकामुळे आणि कुंभांडामुळे काही संकट तर येणार नाही या गोष्टीची. त्यांच्या दृष्टीस न पडतां कसे निसटून जाता येईल हीच काळजी त्यांना सतावत होती.

"आपल्याला या बेटावरून सुखरूप निसटून जायला चतुराक्ष काही मदत करणार नाही का?" एका सैनिकाने समरसेनाला विचारले.

त्या प्रश्नाचे उत्तर समरसेनाला सुचत नव्हते. येथून आपल्याला कुंडलिनी बेटा-पर्यंत परत जायला चतुराक्षाला विचारणे समरसेनाला योग्य वाटले नाही. शिवाय तशी मदत तो कसा काय करणार? ही शंकाही त्याला वाटत होती.

हा प्रश्न कसा सोडवायचा या विचारात सर्व असतां कोठून तरी एक बाण 'सूं' असा आवाज करीत आला आणि समर-सेनाच्या डोक्यावरून फक्त एकाच फुटा-वरून जाऊन एका झाडाच्या बुंधात शिरला.

तत्क्षण समरसेन दचकून उभा राहून म्हणाला–"चला, झाडांआड जाऊन उभे रहा. कुंभांड इकडेच जवळपास कोठेतरी आहे व आपणा सर्वांना ठार करण्याच्या प्रयत्नात आहे." नंतर तो चटदिशी जवळच्या एका झाडीत पळू लागला.

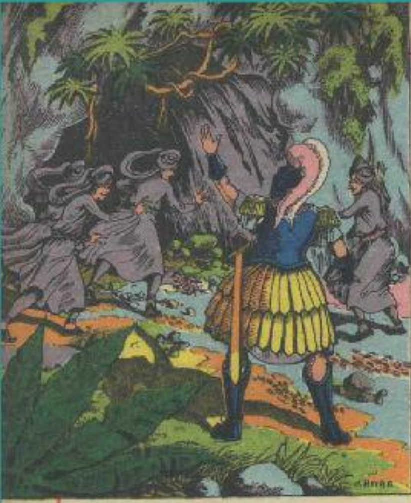
सैनिकसुद्धा आपल्या नायकाच्या पाठो-पाठ धावले. "पकडा त्यांना, जिवंत सोडू नका!" असा कुंभांडचा आवाज ऐकू आला.

भाले घेऊन रानटी लोक सगळे जंगल दुमदुमून टाकणाऱ्या घोषणा करीत पली-कडच्या झाडीतून बाहेर येत असलेले दिसले.

आपण चांगल्याच भयंकर संकटांत सांपडलो आहों, हे समरसेनाने ओळखले. आपल्या बरोबरच्या फक्त पांचच सैनि-कांच्या मदतीने इतक्या रानटी माणसांना तोंड देणे कठीण आहे हे त्याला कळत होते. कुंभांड रानटी जातीच्या लोकांना प्रोत्साहन देत त्यांच्याबरोबर येत होता. आपल्या अनुयायांना वांचविणे, आपले प्रथम कर्तव्य आहे हे समरसेनाने चांगले ओळखले.

झाडीत झाडाच्या सावलीत लपत व शक्य होईल तेव्हां पळत जात समरसेन व सैनिक काही अंतर दूर निघून गेले.

त्यानंतर चांदणे थोडे कमी झाले आणि हळूहळू काळोखच झाला. म्हणून समरसेनाला कुंभांडाच्या नजरेआड दूर निघून जाणे शक्य झाले.

शेवटी ते सर्व एका गुहेजवळ येऊन पोचले. कुंभांड व त्याचे अनुयायी अद्याप पाठलाग करीत असल्याचे त्यांच्या ओरडण्यावरून त्यांना कळत होते. आणखी दूर कोठे पळण्याच्या भानगडीत पडण्याऐवजी जवळच्या गुहेत लपून बसून तेथेच रात्र काढणे बरे होईल असे समरसेनाला वाटले.

समरसेन समोरच्या गुहेकडे खोल नजरेने पहात असतां त्याच्या बरोबरच्या सैनिकांनी समरसेनाच्या मनात चालू असलेला विचार ओळखला असावा व ते त्याच्याजवळ जाण्यासाठी चार पावले चालत गेले. लगेच समरसेन त्यांना सावध करीत म्हणाला–"घाई करू नका, जरा वेळ थांबा!"

तो पुढे म्हणाला–"घाईत आपण गुहेत शिरलो तर जिवाला धोका होण्याची शक्यता आहे. या गुहेत सिंहासारखा कोणी हिंस्र प्राणी असू शकेल!"

"सेनापती, मग काय करू म्हणतां? कुंभांड आपल्या रानटी लोकांबरोबर आपल्या पाठीवर आहे ना!" एक सैनिक मागे वळून पहात समरसेनाला म्हणाला.

"गुहेत सिंह आहे की नाही, हे कसे कळणार? आणखी एखाद्या गुहेत शिरावयाचे झाले, तर तीच शंका!" आणखी एक सैनिक म्हणाला.

सैनिकांनी विचारलेले प्रश्न ऐकून समरसेन हंसला. कारण त्या पूर्वी सावध केले नसते तर सैनिक गुहेत नक्कीच शिरले असते. तेथे एखादा सिंह किंवा वाघ असता तर ते त्याचा आहार झाले असते.

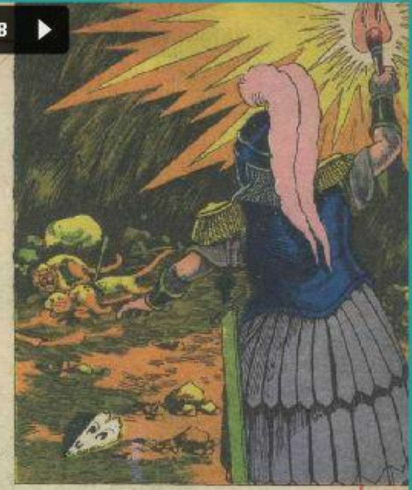
समरसेन धनुष्यावर बाण ठेवून सिद्ध होऊन आपल्या अनुयायांना म्हणाला–"तुम्ही सर्व हातांत तलवारी घेऊन सिद्ध रहा. मी गुहेत बाण सोडतो. आत कोणी हिंस्र पशू असेल तर एकदम आपल्या अंगावर धावून येईल. म्हणून सावध रहा!"

सैनिकांना सावध केल्यावर समरसेनाने एक बाण गुहेत सोडला. दुसऱ्या क्षणाला, त्याने अनुमान केले होते तसे झालेच. एक भयंकर गर्जना करीत एका सिंहाने गुहेच्या अंधारातून बाहेर उडी टाकली. तलवारी उपसून सज्ज असलेल्या सैनिकांनी त्याला तोंड दिले. सैनिकांचे दोन तीन वार सिंहाच्या अंगावर पडले व तो आणखी मोठ्याने गर्जना करीत जंगलात पळून गेला.

समरसेनाने आतां एका सैनिकाच्या हातातली तलवार घेतली व गुहेत प्रवेश केला. इतर सैनिकांनी त्याच्या पाठोपाठ गुहेत प्रवेश केला. सर्वांनी गुहेत पाऊल टाकला तेव्हां सर्वांना थोडे थोडे गुरगुरणे ऐकू आले.

समरसेन चटदिशी एक पाऊल मागे सरकला व सैनिकांना म्हणाला–"गुहेत जखमी झालेला आणखी एक सिंह असावासा वाटतो आहे. तो या वेळी कोणत्या स्थितीत आहे हे कळल्याशिवाय आत शिरणे धोक्याचे आहे. जाळ करून पहा."

लगेच दोघां सैनिकांनी गुहेच्या तोंडाजवळ चकमकीच्या दगडांनी ठिणगी पाडून जाळ केला. त्याला लावून समरसेनाने

एक मशाल तयार केली व तिच्या उजेडात तो गुहेत पुढे गेला आणि गुहेत काय काय आहे, हे लक्षपूर्वक पाहू लागला. तेथे बाण लागल्यामुळे एक सिंहाचा छावा तडफडत पडलेला दिसला व त्याच्या बाजूला आणखी एक छावा ओरडत असलेला दिसला.

"भिण्याचं कारण नाही, या आत!" म्हणत समरसेन गुहेत पुढे जाऊ लागला.

सिंहाच्या छाव्यात जो छावा घायाळ झाला नव्हता तो हळूहळू गुहेच्या आतल्या बाजूला जाऊ लागला. समरसेन गुहेत थोडा आत जाऊन सावधपणे बसला. सैनिकसुद्धा गुहेत आले.

तोपर्यंत चांगली रात्र पडली होती. कुंभांड व रानटी लोक अजून समरसेनाच्या शोधार्थ सारे जंगल चाळून टाकीत असल्याचे त्यांच्या मधून मधून ऐकू येणाऱ्या आरोळ्यावरून कळत होते. आपण कोठे लपलो आहो हे कोणाला कळू नये यासाठी समरसेनाने गुहेच्या तोंडाजवळ केलेला जाळ विझवायला सांगितले.

गुहेत चांगलाच काळोख होता. बाण लागून जखमी झालेला छावा मेला होता. दुसरा जखमी न झालेला छावा गुहेत खोल कोठेतरी बसून तो अजून जिवंत असल्याची खूण म्हणून हळूहळू गुरगुरत गर्जत होता. बाहेर पळून गेलेला सिंह आपल्या छाव्यासाठी पुन्हां परत येण्याची भीती समरसेनाला वाटत होतीच. दुसरीकडे कुंभांड व त्याचे रानटी अनुयायी आपल्या शोधार्थ हिंडत असणार ही भीतीदेखील त्याला वाटत होतीच.

यामुळे समरसेनाच्या बरोबर सैनिकसुद्धा डोळ्यावर आलेली झोप आवरून काळोखात तसेच बसून राहिले. इतक्यात समरसेनाच्या मनात एक शंका आली. कदाचित् कुंभांडाला आपण लपून बसलो आहो ती गुहा कोठे आहे ते कळल्यावर तो आपल्या रानटी अनुयायांसह गुहेच्या

तोंडावर येऊन कशावरून बसणार नाही? आपल्याला युद्ध करून आपला जीव वांचविणेसुद्धा कदाचित अशक्य होईल. म्हणून त्यापूर्वी सैनिकांना झाडावर चढून हेरणी करायला सांगणे बरोबर होईल असे त्याला वाटले.

"आपण सर्व या गुहेत बसलो असल्या कारणाने अकस्मात् कुंभांडाने आपल्यावर हल्ला केला तर आपण येथे अडकून राहू. म्हणून तुम्ही झाडांवर चढून कुंभांड व त्याचे अनुयायी आपला शोध काढीत कोणत्या बाजूला फिरत आहेत, जरा पहात रहा. ते या बाजूला येत असलेले दिसले. तर आपल्याला दुसऱ्या कोठल्यातरी जागी

निघून जाता येईल." समरसेन सैनिकांना म्हणाला.

सैनिक आपल्या नायकाची आज्ञा मिळताच गुहेबाहेर आले व तेथे दाट पाने असलेल्या झाडांवर चढून कुंभांड रानात कोठे दिसतो का लक्षपूर्वक पाहू लागले.

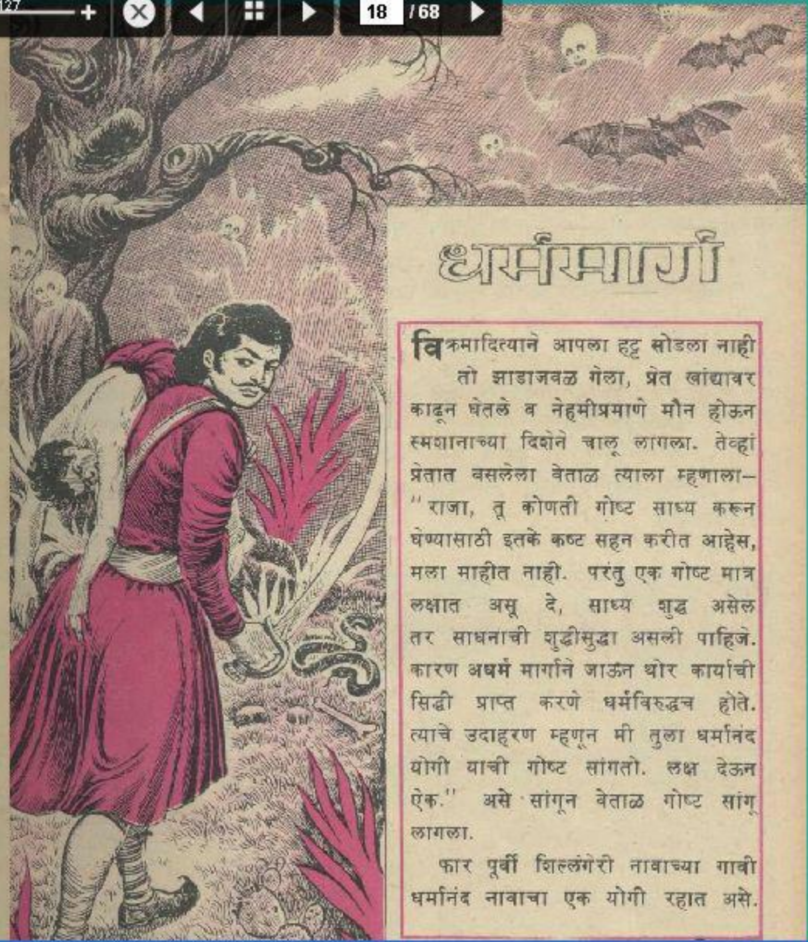
समरसेन आतां गुहेत एकटाच राहिला. त्याला जवळच कोणीतरी बोलत असल्यासारखे भासले. तो आवाज त्याच्या सैनिकांचा नव्हता हे त्याने ओळखले. कदाचित् कुंभांडाचे अनुयायीच तर नसतील, हा संशयही त्याच्या मनाला चाटून गेला. आपली चाहूल दिल्याशिवाय गुहेच्या तोंडाजवळ जाऊन त्याने बाहेर वांकून पाहिले. पण कोणीही त्याला दिसला नाही. समाधान झाल्यासारखी मान हलवून पुन्हा आत गेल्यावर त्याला बोलणे जास्त स्पष्टपणे ऐकू येऊ लागले.

समरसेनाला फारच आश्चर्य वाटले. गुहेत एखादा चोरदरवाजा तर नाही या विचाराने त्याने चांचपून पाहिले. ते बोलणे गुहेच्या पाठीमागून ऐकू येत असल्यासारखे वाटून तर तो थक्कच झाला. या मोठ्या डोंगरात असलेल्या या गुहेच्या पाठीमागच्या बाजूला लोक कसे काय जाऊ शकले असतील ही शंकाही त्याच्या मनात आली. नक्कीच चोरदरवाजा असला पाहिजे असे वाटून त्याने जास्त लक्षपूर्वक पहायला सुरवात केली.

अकस्मात् त्याच्या हाताला लहान खिळयासारखं काहीतरी लागले. ते धरून त्याने जोराने ओढले तेव्हां दगडात दिसत नसलेले एक विचित्र दार उघडले गेले. त्या बाजूने गुहेत चांदणे आले. तेथून काही पावलांवर कोणी दोघेजण बोलत असलेले समरसेनाला दिसले. त्यांच्या पोशाखावरून ते रानटी लोक वाटत नव्हते.

आतां काय करायचे, या विचारात समरसेन असतां त्यांची नजर त्याच्यावर पडली. विद्युत्वेगाने त्यांनी समरसेनावर झडप मारली व त्याचे दोन्ही हात घट्ट धरून ठेवले. (क्रमशः)

धर्ममार्गी

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले व नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला— "राजा, तू कोणती गोष्ट साध्य करून घेण्यासाठी इतके कष्ट सहन करीत आहेस, मला माहीत नाही. परंतु एक गोष्ट मात्र लक्षात असू दे, साध्य शुद्ध असेल तर साधनाची शुद्धीसुद्धा असली पाहिजे. कारण अधर्म मार्गाने जाऊन थोर कार्याची सिद्धी प्राप्त करणे धर्मविरुद्धच होते. त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला धर्मानंद योगी याची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

फार पूर्वी शिल्लंगेरी नावाच्या गावी धर्मानंद नावाचा एक योगी रहात असे.

काही काळ अनेक गांवांचं भ्रमण करीत प्रजेकडून फंड गोळा करीत राहल्यावर त्याने एक गुरुकुल स्थापन केले. त्या गुरुकुलांत वेदवेदांग व षड्शास्त्रांच्या शिक्षणाबरोबर विद्यार्थ्यांना सदाचार व थोर मानव मूल्यांच्या विषयी आदर भाव उत्पन्न होण्यालायक शिक्षण दिले जात असे.

या कारणास्तव धर्मानंद योगीने स्थापन केलल्या गुरुकुलाची प्रसिद्धी देशभर पसरली. प्रत्येक वेळी फक्त प्रजेकडून धनसहाय्य वसूल करण्याव्यतिरिक्त त्या देशाच्या राजाकडून आपल्या गुरुकुलाला अनुदान मिळविणे सुद्धा बरं होईल असा विचार करून धर्मानंद योगी राजाच्या दर्शनाला गेला.

त्याने सांगितले ते सर्व ऐकून घेऊन राजा म्हणाला–"योगिराज, आपण इतके दिवस माझ्या मदतीशिवाय गुरुकुल उत्तम तऱ्हेने चालवीत आलांत, होय ना? मग आजच माझ्याकडे येऊन धनसहाय्य मागण्याची गरज आपणांला कशी काय भासली? आपण विद्यार्थ्यांना उत्तम विद्यादान करीत आहांत हे खरे असेल तर प्रजाच आपणाला कमी पडणारं धनसहाय्य नक्कीच करील!"

आपण स्थापन केलेले गुरुकुल अनुदिन उन्नत व्हावे, हेच एक ध्येय धर्मानंद योगीच्या आयुष्यात होते. नित्य अनेक गावे फिरून खूप परिश्रम करून चंदा वसूल करीत राहूनसुद्धा त्यांना पूर्वीसारखी धनप्राप्ती होत नव्हती. अशा परिस्थितीत त्या योग्याने गुरुकुल बंद करून टाकायचे ठरविले.

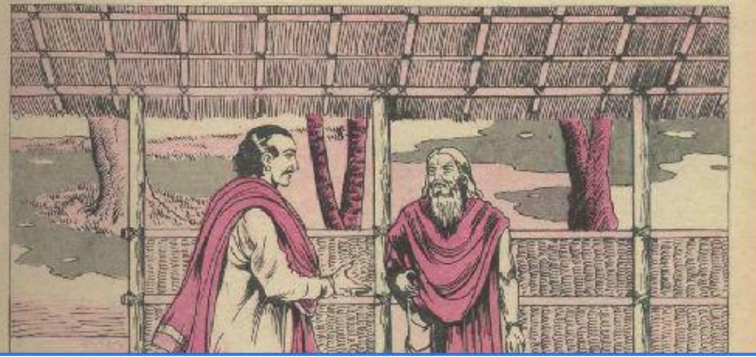
अशा परिस्थितीत धर्मानंदकडे भीमदेव नावाच्या एका व्यक्तीने येऊन सल्ला दिला की ते गुरुकुल बंद करण्याचा विचार मनातून काढून टाकावा. गुरुकुल चालू ठेवण्यास जितक्या धनसहाय्याची गरज असेल तेवढे देण्याचे वचनही त्याने दिले. धर्मानंदाने अत्यंत आनंदाने भीमदेवाला नम्रपणे त्याच्याविषयी जास्त माहिती सांगायला विनंती केली.

भीमदेव म्हणाला–"योगिराज, माझी वृत्ती व इतर जास्त माहिती विचारण्याची गरजच काय? त्यापासून मिळणार काय? आपल्यांला गरज असलेल्या धनाचे सहाय्य मी दर महिन्याला पाठवीत जाईन म्हणजे झालं!"

त्यानंतर धर्मानंदांना दर महिन्याला भीमदेवाकडून एक रक्कम नियमितपणे येऊ लागली. धर्मानंद निश्चिंत झाले. निरनिराळया तऱ्हेने चवकशी केल्यावर भीमदेव त्या प्रदेशातला एक थोर दानी असल्याचे धर्मानंदाला कळले.

काही काळ लोटल्यावर धर्मानंदाला भीमदेवाविषयी एक आश्चर्यजनक गोष्ट कळली. आपल्याला धनसहाय्य करणारा भीमदेव एका चोरांच्या टोळीचा नायक आहे. त्याच्या दानधर्म कार्यामागे वाटमारीसारखी समाजविरोधी कार्ये आहेत.

त्याला धरून देणाऱ्याला मोठे इनाम देण्याचे राजाने जाहीर केले होते.

धर्मानंदाने एका आठवड्याच्या आत राजाला भीमदेवाची लपण्याची जागा कळविली. राजाच्या शिपायांनी भीमदेवाला अटक केली व तुरुंगात टाकले. धर्मानंदाने जी मदत केली होती त्याबद्दल राजाने आनंद व्यक्त करून गुरुकुलाला त्यानंतर कोणत्याही प्रकारे धनाभाव भासणार नाही व आवश्यक तेवढे धन पुरविण्याची काळजी बाळगली.

वेताळ येथवर गोष्ट सांगून म्हणाला– "राजा, धर्मानंदाने जे केले ते तुला योग्य वाटते का? आपल्या आयुष्याचे एक ध्येय मानून तो चालवीत असलेले गुरुकुल धनाभावाने बंद पडण्याची परिस्थिती आल्यावर ज्या व्यक्तीने धनसहाय्य केले त्याच्याशी द्रोह केल्यासारखे होत नाही का? एका अट्टल चोराने धन लुटून ते सत्कार्यासाठी खर्ची केले तर त्यात दोष काय? शिवाय ज्या राजाने धनसहाय्य नाकारले होते त्याच्या हाती एका आपल्या हितैषी व्यक्तीला कैद करून देणे न्याय्य मानणे योग्य होईल का? या शंकेचे समाधानकारक उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"धर्मानंदाने आपल्या गुरुकुलात विद्यार्थ्यांना वेदशास्त्र पुराणादींच्या शिक्षणाबरोबर सदाचरण व नीतिशास्त्राचाही बोध व्हावा हे ध्येय आपल्या समोर ठेवले होते. त्या ध्येयाविरुद्ध प्राप्त झालेल्या धनाचा अव्हेर त्याने केला नसता तरच आश्चर्य. साध्य साधन शुद्धीच्या ध्येयाविरुद्ध कार्य करणे त्याला निरर्थक वाटले. म्हणून त्याने केले ते अन्याय्य किंवा धर्माविरुद्ध म्हणता येणार नाही."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह नाहीसा झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

पांढरे भूत व काळे भूत

रघूला पंचविसावे वर्ष लागले होते तरी त्याच्यावर कसली जबाबदारी नव्हती की त्याला कोणते कामही येत नव्हते. तो कोणत्यातरी देवळाच्या कठड्यावर बसून कोणी देवळात येणाऱ्याने पैसे दिले तर त्यावर आपला उदर निर्वाह चालवीत असे. काम करायला त्याचे अंग वाकतच नसे. परंतु खूप पैसे मिळविण्याची इच्छामात्र त्याला फार होती.

एके दिवशी रात्री तो गावाच्या तळ्याच्या काठावर एका झाडाखाली पडून झोपला होता. एकदम काहीतरी आवाज झाला व त्याची झोप मोडली.

तळ्याच्या काठावर दोन भुते मोठमोठ्याने बोलत होती. एक भूत पांढरे होते तर दुसरे भूत काळे होते. रघूला भुतांची भीती वाटत नव्हती. तो उठून बसला व मोठ्याने दरडावून त्यांना म्हणाला–"मध्यरात्रीच्या वेळी ही काय गडबड चालविली आहेत? कोठल्यातरी जंगलात जाऊन का नाही मरत?"

भुतांनी आपले भांडण थांबविले व रघूच्या पाया पडले.

"म्हणजे, मला काही दुसरं काम नाही असे वाटलं वाटतं तुम्हांला? चालू लागा, उठा!" रघू चिडून म्हणाला.

"नाही हो, असं नका बोलू! तुम्ही सांगाल तो न्याय मानायला तयार आहो आम्ही, आमच्या पैकी जास्त सुंदर कोण आहे हो?" या शब्दात दोघांनी विनवणी करून रघूला निवाडा द्यायला सांगितले.

रघू काहीतरी बोलण्याच्या बेतात असतां पांढरे भूत म्हणाले–"मी पांढरा शुभ्र आहे व हा कोळशासारखा काळा आहे की नाही हो?" पांढऱ्या भुताने विचारले.

"मी काळा असलो तरी माझ्या अंगावर तकाकी आहे आणि हा पिठाच्या बाहुलीसारखा फिक्कट आहे की नाही हो?" काळया भुताने विचारले.

"मी तुम्हां दोघांना आत्तां तर कोठे पाहातो आहे. आपले मत लगेच कसं काय सांगता येईल?" रघू म्हणाला.

"आम्ही पुढल्या अमावास्येला पुन्हां या झाडाजवळ येऊ. या अवधीत चांगला विचार करून ठेवा बरं का?" असे सांगून दोन्ही भुते निघाली.

"थांबा जरा! तोंपर्यंत मी मरून तुमच्या जातीत येऊन जाईन! मला कोणताही [illegible]

हुशारीने विचारले. भुते आपसात काहीतरी बोलली व रघूच्या हातात पैशांनी भरलेली एकेक पिशवी देऊन अदृश्य झाली.

पैसे मोजून पाहिले व रघूला परमानंद झाला. त्याने छान स्वच्छ कपडे विकत घेऊन अंगात घातले व एक चांगलंसं घर भाड्याने घेऊन त्यात राहू लागला.

त्यानंतर तो अमावास्येच्या दिवशी रात्री बरोबर त्याच झाडाजवळ आला. त्याच वेळी भुतांनी येऊन उतावळेपणाने विचारले–"तुम्ही आपले मत कायते सांगतां का?"

"इतकी घाई नाही बुवा चालायची! मी तुम्हांला दुसऱ्यांदाच तर पाहातो आहे! थोरां मोठ्यांच्या म्हणण्याप्रमाणे त्रिवार पाहू द्या!" रघू म्हणाला.

भुते निराश होऊन म्हणाली–"बरं तर पुन्हां पुढल्या अमावस्येला येऊ!"

"तोपर्यंत कदाचित् मला हे गावच सोडून जावे लागेल. भाड्याच्या घरात सोसावे लागणारे हाल तुम्हांला काय माहीत स्वतःचे घर असल्याशिवाय हे जिणे जगणं कठीण आहे!" रघू म्हणाला.

भुते काही वेळ आपसात काहीतरी बोलली व तत्क्षण त्यांनी तळघापासून थोड्याच अंतरावर असलेल्या झाडीशेजारी एक घर बांधून दिले.

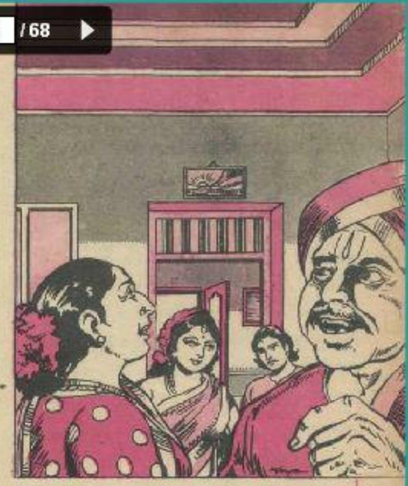
रघूने मनाचे समाधान न झाल्यासारखे तोंड करून म्हटले–"तुम्ही मला घर बांधून दिलेत, छान! परंतु घर चालू रहायला पैसे नकोत का? अहो, बाजारभाव कडाडले आहेत ना!" असे म्हणत रघूने भुतांकडून आणखी पैसे वसूल केले.

तो लगेच त्या घरात राहू लागला. ते घर खानावळीपेक्षा अर्थातच पुष्कळ चांगले होतें. बायको असती तर तिने सैपाक करून जेवायला वाढलं असतं.

दुसऱ्याच दिवसापासून तो स्वतःसाठी चांगल्याशा स्थळाचा शोध करू लागला. त्याला जानकी नावाची एक मुलगी पसंत पडली. तिला त्याने पूर्वी देवळात पाहिले होते.

"अशा आळशी भिकाऱ्यांना कधी कोणी भिक्षा घालू नये!" असं म्हणत ती शेजारी एक आंधळी म्हातारी भिकारीण होती तिच्या हातात चार पैसे टाकून निघून गेली होती.

आतां रघूचा वेषच बदलला होता, म्हणून तिने त्याला ओळखले नाही. तिच्या वडिलांनी रघूचे घर पाहिले व त्याच्याजवळ खूप पैसे असले पाहिजेत असे मानून त्याच्याशी मुलीचे लग्न करून दिले. लग्नाच्या पंक्तिभोजनात व मेजवान्यात अमावास्या केव्हां आली हे रघुला आठ-

वलेच नाही. मध्यरात्री भुतांनी येऊन दाराची कडी वाजविली ती ऐकून रघूने जाऊन दार उघडले व समोर भुतांना पाहून तो दचकला.

बायको त्यांना पाहून भिऊन जाईल असे वाटून रघू भुतांना रागावून दटावीत म्हणाला–"तुम्हांला अक्कल म्हणतात ती थोडीसुद्धा नाहीसे दिसते आहे. एकदम घरीच येऊन समोर उभे राहतात का कोणी? चला, चला!" म्हणत रघू भुतांना घरापासून दूर बोलावून घेऊन गेला.

"मग विचार केलात ना? मी पांढरा शुभ्र आहे, चांगला आहे की नाही?" पांढऱ्या भुताने विचारले.

"मी काळा असलो तरी मी सुंदर आहे की नाही?" काळ्या भुताने विचारले.

रघू जोराने एकदां खाकरून गळा साफ करून म्हणाला–"तोंड पहा! पांढरं झालं किंवा काळं झालं तर त्यात असतंच काय? जे आहे ते पैशात आहे! 'धनमूल मिदं जगत्!' सर्वाला मूळ कारण धनच आहे! ते असलं की सर्व उणीवा भरून निघतात! हेच पहा ना, माझ्याजवळ पैसा नव्हता तेव्हां मला तुच्छ मानणाऱ्या मुलीनं माझ्याजवळ पैसा दिसताच आनंदाने माझ्या गळ्यात माळ घातली. म्हणून रूपलावण्य, सगुण व गौरव वगैरे हे सर्व पैसा असेल, त्याच्या जवळच असतात. बरं ते असूं द्या, मी आतांच लग्न केलं आहे, पाण्यासारखा पैसा खर्च होतो आहे! मला पैशाची गरज आहे!"

रघू म्हणाला ते सर्व ऐकून भुतांची तोंडे फिक्की पडली व ती–"तू म्हणालास ते खरंच आहे, म्हणा! आमचे डोळे उघडले. आमच्याजवळ होते त्या पैशातले बरचसे आम्ही तुला दिले. आम्ही आमचे पैसे घेऊन जातो!" असे म्हणत अदृश्य झाली.

दुसऱ्या क्षणाला रघूचं घर नाहीसं झालं व घरातले पैसे नाहीसे झाले.

"हे काय झालं हो? काय बाई विचित्र!" या शब्दात चकित होऊन जानकीने रघूला विचारले.

इतके दिवस कसाही राहिला असला तरी यापुढे बायकोची जबाबदारी येऊन पडली असल्या कारणाने मेहनत करून पैसे मिळविण्याचे रघूने ठरविले. बायकोला त्याने सर्व वृत्तांत घडला तसा सांगितला व म्हणाला–"मला क्षमा कर!"

"कष्ट केल्याशिवाय मिळालेले पैसे शिवरीच्या कापसासारखे उडून जातात. त्या दिवशी मी देवळात घृणा केली ती तुमची नसून तुमच्या आळशीपणाची केली होती. आता यापुढे तरी तुम्ही स्वतःच्या पायांवर उभे राहलात तर मी तुमचा गौरव पहिल्यापेक्षा जास्तच करीन." जानकी म्हणाली.

स्थितप्रज्ञ

एक महर्षी मृत्युशय्येवर पडले होते. त्यांचे सर्व शिष्य त्यांच्या चारीबाजूला गुरूचा शेवटचा संदेश कानी पडावा म्हणून निःशब्द उभे होते.

महर्षीला श्वास धरल्यासारखे झाले होते.

"कसं वाटतं आहे, गुरुवर्य?" एका शिष्याने विचारले.

"फार त्रास होतो आहे रे!" महर्षी म्हणाले.

ते ऐकून सर्व चकित झाले. त्यांनी सर्वांनी गुरूला कित्येकदां सुखात व दुखात दोन्ही वेळा एकाच समाधान वृत्तीने असल्याचे पाहिले होते.

"कां बरं, गुरुवर्य?" दुसऱ्या एका शिष्याने विचारले.

"वेड्या, कां काय विचारतोस? चौघांनी उचलून न्यायच्या या देहाचं ओझं मी एकटाच वाहातो आहे! मग त्रास नाही का होणार?" असं म्हणत स्मित करून मुनिवर्यांनी डोळे मिटले.

सुंठेवाचून खोकला गेला

धर्मूचे आईवडील तो लहान असतांनाच वारले, म्हणून त्याचा मामा श्याम याने धर्मूला आपल्या घरी नेऊन त्याला शिकवून सवरून वाढविले. त्यानंतर स्वत:च्या वशिल्याने धर्मूला सरकार दरबारात चांगली नोकरी लावून दिली आणि काही दिवसांनी चांगली मुलगी पाहून त्याचे लग्नही करून दिले.

धर्मूचा संसार काही दिवस सुखानेच चालला. परंतु त्यानंतर नवराबायकोंचे लहानसहान गोष्टीवरून भांडण होऊ लागले. आपण ह्या दोघांचे लग्न करून दिलं आणि यांची दररोज होत असलेली भांडणे पाहून श्यामला फार वाईट वाटू लागले. येथवर परिस्थिती आलीच कशी, याची चांगली माहिती जातीने काढून घेण्याच्या हेतूने श्याम भाचा व भाचेसुनेला भेटायला गेला.

तो गेला त्या दिवशी घरात त्याला काही नवीन नवीन तोंडेच दिसली. श्याम व त्याची बायको विशालाक्षी दोघांचा उत्तम आतिथ्यसत्कार झाला.

श्यामने भाच्याला व सुनेला एका बाजूला बोलावून विचारले—"हे घरात आलेले दुसरे लोक कोण रे?"

"आमचे नातेवाईक आहेत, मामा! दूरचं आहे काहीतरी नातं. ही राजधानी आहे ना, असतातच कितीतरी कामं. चार दिवस राहतात व कामं झाल्यावर निघून जातात!" धर्मू म्हणाला.

"बरं!" म्हणून मान हलवून श्याम गप्प राहिला. घरात आलेली मंडळी एकेक करून श्यामकडे येऊन त्यांची इकडची सात पिढ्यांची व तिकडची सात पिढ्यांची नाती सांगू लागली. तेव्हां श्यामला कळलं की हे बादरायण नाते सांगून घुशीसारखी ही 'नातेवाईक' मंडळी धर्मूच्या घरात ठाणं देऊन बसली आहेत तर!

धर्मू कामावर निघून गेल्यावर श्यामने विशालाक्षीला बोलावून घेतले व विचारले—"मुली, कसा चालला आहे तुमचा संसार?"

विशालाक्षी तोंड थोडेसे लांब करून म्हणाली—"काय सांगू म्हणतां, मामा? दररोज कोणीतरी घरात येऊन पाय पसरून बसतो. त्याची उष्टी काढता काढतां कंबर मोडली आहे माझी! महिन्याभरासाठी घेतलेले सामान दहा दिवसात संपून जाते. पुन्हा आणून द्या म्हणावं तर हे ओरडतात!"

तेव्हा नवराबायकोचे भांडण होण्याचं हेच मुख्य कारण असल्याचं श्यामला अनायासे कळलं.

दुसऱ्या दिवशी धर्मू एकटा आहे हे पाहून श्यामने त्याच्या संसाराविषयी चवकशी सुरू केली.

धर्मू थोडा आवेशानेच म्हणाला—"मामा, तुम्ही माझ्या गळ्यात एक वरवंटा अडकविला आहे आणि माझ्या जिवाला स्वस्थपणा असा नाहीच. तुम्हांला वाटली तशी विशालाक्षी हुशार तर नाहीच, साधी घरातली कामंसुद्धा तिला नीट करतां येत नाहीत. सारखी भांडत असते."

"अस्सं! असं झालं तरी काय, ऐकू दे!" श्याम म्हणाला.

"लहानसहान गोष्टींवरून घर डोक्यावर घेते. घरात महिन्याभरासाठी सामान आणून टाकावं, तर एका आठवड्यात खलास! पंचपक्वान्नं हवीत ना, तिला! पुन्हां सामान घेऊन या, म्हणते. मी काय लक्षाधीश आहे का मामा? मला मिळणाऱ्या पगारात सर्व संसार चालवून घ्यायला नको का?" आवाजात थोडी मृदुता आणीत धर्मू म्हणाला.

श्यामने काहीच उत्तर दिले नाही, फक्त मान हलवून गप्प राहिला. नातेवाईक मंडळी व नातेवाइकांची नातेवाईक मंडळी येणारच, सुटका नाही. धर्मूला जी नोकरी होती,. खरं पाहिले तर, तेवढी लहान नव्हती. त्याला मिळणाऱ्या पगारावर दोघां नवराबायकोचा संसार सुखाने चालणे शक्य होते, एवढेच नव्हे तर चार पैसे मागे टाकतां आले असते.

नवराबायकोंचे वाढते भांडण पाहून श्यामला फार काळजी वाटली. नातेवाइकांची रीघ लागल्याने नवराबायकोला परस्परांशी बोलणेसुद्धा अशक्य झालं होतं. परस्परांचं सुखदुःख परस्परांशी बोलून टाकलं म्हणजे मनं हलकी होतात आणि परस्परांना समजून घेतां येते.

श्याम राजधानीत एक दोन दिवस भाच्याकडे राहिला आणि वरच्या अधिकाऱ्यांना भेटून त्याने धर्मूची बदली राजधानीपासून दूरच्या एका गावी करविली.

सुरवातीला राजधानीत मिळत तशा सुखसोयी त्या गावी नसल्याबद्दल धर्मूला थोडं अवघड वाटलं, परंतु या कोपऱ्यातल्या गावी नातेवाइकांची रीघ बंद झाल्यामुळे नवराबायकोला परस्परांशी बोलायला, मोकळेपणी गप्पा मारायला वेळ मिळू लागला व परस्परांच्या मनात जवळीक निर्माण झाली.

भाचा व त्याची बायको दोघांच्या संसाराचा गाडा सुरळीत चालू झालेला पाहून आणि बायको मागेल ते लगेच भाचा आणून देऊ लागल्याचं ऐकून श्यामच्या मनाला शांती मिळाली.

वराहांचे गाठोडे

ब्रह्मदत्त काशी येथे राज्य करीत असतां बोधिसत्वांनी एका जमिनदाराचा मुलगा म्हणून अवतार धारण केला. ते वयात आले तोंपर्यंत त्यांच्या कुटुंबाची प्राप्ती आणखी जास्तच वाढली. बोधिसत्वांना एक भाऊ सुद्धा होता.

काही काळ लोटल्यावर जमिनदार वारला. त्यांच्या कुटुंबाच्या मालकीच्या एका गावात वसूलीसाठी दोघे भाऊ निघाले. कुळांकडून त्यांना यावयाचे खंडाचे पैसे, धान्य वगैरे वसूल केल्यावर त्यांच्या जवळ एक हजार वराह (एक सोन्याचे नाणे) त्यांच्या जवळ जमा झाले.

ते पैसे घेऊन दोघे भाऊ काशीला निघाले. त्यांच्या वाटेवर एक नदी लागली, ती पार करून जावयाची होती. नाववाला यायला आणखी थोडा उशीर होता, म्हणून दोघांनी आपल्याबरोबर आणलेले फराळाचे सामान काढले व दोघे खायला बसले. धाकट्या भावाने खाणे झाल्यावर पाणी पिऊन घेतले.

बोधिसत्वांनी संवयी प्रमाणे खायला घेतलेल्या फराळाच्या सामानापैकी थोडे उरविले आणि ते नदीच्या पाण्यात फेकून दिले.

बोधिसत्वांनी फराळाचे जे सामान फेकून दिले ते पाण्यातल्या एका भुताने घेतले. ते खाल्यावर त्याच्या अंगात एक दिव्य शक्तीचा संचार झाला. त्यामुळे त्या भुताला त्याला फलाहार घालणारा कोण हे कळले.

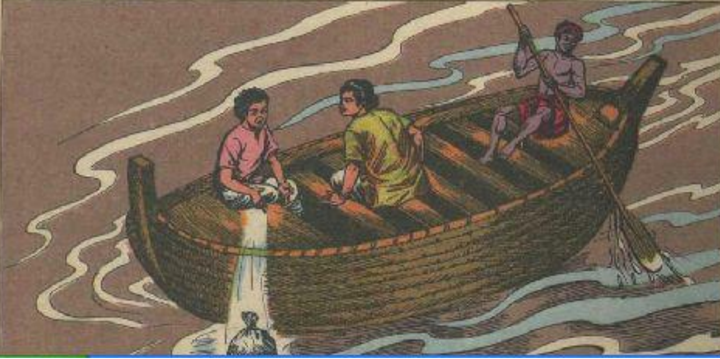
बोधिसत्व खाऊन पिऊन झाल्यानंतर नदीकाठावर एक पंचा अंथरून झोपले. त्यावेळी त्यांच्या भावाच्या डोक्यात एक दुष्ट विचार आला. तो विचार म्हणजे आलेल्या पैशातील भावाचा वांटा सुद्धा

उडविण्याची दुर्बुद्धी त्याला झाली. लगेच त्याने दगडगोटे गोळा करून वराहांच्या गाठोड्यासारखेच दुसरे एक गाठोडे तयार केले आणि दोन्ही गाठोडी थोरल्या भावाला दिसणार नाहीत अशा तऱ्हेने त्याने ती आपल्या कपड्यांबरोबर लपवून ठेवली.

त्यानंतर काही वेळाने नावाडी आला व बोधिसत्वांची झोप मोडली. दोघे भाऊ नावेत बसले. नाव नदीच्या मधोमध आली. त्याने योजलेल्या युक्तीप्रमाणे धाकटचा भावाने दगडगोटयांचे गाठोडे नदीत निसटून पडल्यासारखे दाखवून नदीत पाडले. त्याने हे काम दुष्टबुद्धीनेच केले होते. तरी कांपऱ्या हाताने बोलतां बोलतां गाठोडे पाण्यात टाकतांना ओरडला–"दादा, वराहांचे गाठोडे पाण्यात पडले की रे!"

ते ऐकून बोधिसत्व म्हणाले–"पडले तर जाऊ दे रे! नाही तरी ते आपले पैसे नव्हतेच, म्हणून तर नदीत पडले! त्यासाठी मनाला लावून घेणे वेडेपणा होईल!" असे सांगून बोधिसत्व गप्प राहिले.

बोधिसत्वांनी पाण्यात टाकून दिलेला फलाहार ज्या भुताने खाल्ला होता त्याने पाण्यात पडलेले गाठोडे खऱ्या वराहांचेच होते, ते ओळखले, एवढेच नव्हे तर धाकटया भावाने केलेली लबाडी सुद्धा ओळखली. त्याने एका मोठ्या माशाला चिथवून ते गाठोडे त्याच्याकडून गिळविले. त्यानंतर तो मासा नजरेआड कोठे जाऊ

नये, यासाठी सतत त्याच्यावर नजर ठेवली. बोधिसत्व व त्यांचा धाकटा भाऊ दोघे काशीला परतले. घरी आल्यावर धाकटचा भावाने त्याच्या जवळचे दुसरे गाठोडे सोडून पाहिले. त्यात त्याला दगडगोटेच मिळाले. त्याची चूक कळल्यावर त्याच धक्याने तो आजारी पडला.

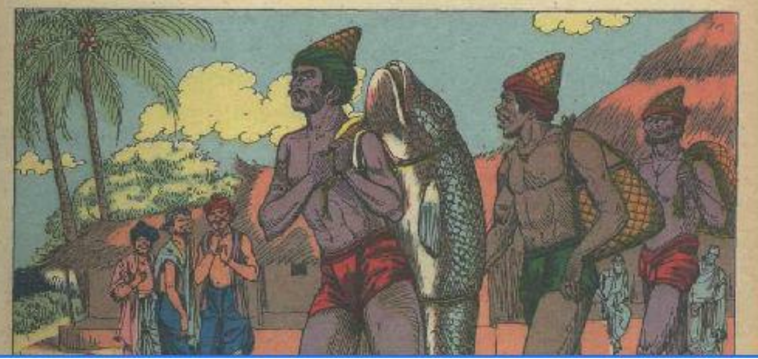
नंतर एकदा कोळयांनी नदीत मासे धरायला जाळे टाकले. पाण्यातल्या भुताने त्याला प्राप्त झालेल्या मंत्रशक्तीने वराहांचे गाठोडे गिळणाऱ्या माशाला जाळयात पडेल असे केले. त्याप्रमाणे तो मासा जाळयात पडलाही. कोळयांनी तो मासा राजधानीत नेला. मासा पाहून ग्राहकांनी त्याची किमत विचारतां कोळयांनी त्याची किमत एक हजार वराहांहून एक वराह जास्त असल्याचे सांगितले.

ग्राहकांना कोळयाचे डोके फिरले तर नाही असे साहजिकच वाटले आणि ते हसू लागले. तेव्हां कोळी तो मासा बोधिसत्वांकडे घेऊन गेले. बोधिसत्वांनी त्याची किमत विचारली.

कोळी म्हणाले–"तुम्हीच घेणार असाल तर फक्त एक वराह!"

"इतर कोणाला हवा असेल तर काय किमत घ्याल? तुमचे हे विचित्र बोलणे ऐकून मला तर आश्चर्य वाटते आहे!" बोधिसत्व म्हणाले.

"इतर कोणाला विकायचा झाला तर एक हजार एक रुपयांहून कमीला

देणार नाही." कोळी म्हणाले. बोधिसत्वांना आश्चर्यच वाटले. तरी त्यांनी एक वराह देऊन तो मासा विकत घेतला. नंतर पतिपत्नींनी तो चिरून पाहिला तर माशाच्या पोटात एक हजार वराहांचे गाठोडे सांपडले. बोधिसत्वांनी ते ओळखलेही.

"अग, हे वराहांचे गाठोडे आपलेच आहे!" असे म्हणत बोधिसत्वांनी घडलेली गोष्ट नायकोला सांगितली व म्हणाले– "परंतु या कोळयांना दिव्यज्ञान असावेसे मला वाटू लागले आहे. माशाच्या पोटातून निघालेले हे एक हजार वराहांचे गाठोडे माझे असल्याचे या कोळचांना कसे काय कळले? म्हणून तर त्यांनी इतरानाच विकायचं झालं तर एक हजार एक वराह घेणार असल्याचं व मला विकायचं झाल तर फक्त एक वराहाला विकायचं त्यांनी ठरविलं! त्यांनी जास्त मागितला तो एकच वराह तो त्यांच्या मेहनतीचा मोबदला म्हणून!"

नंतर कोळयांना इतकं दिव्यज्ञान कसं काय मिळालं याविषयी बोधिसत्व विचार करीत असतां एक दिव्यवाणी झाली :

"देवमाणसा, मी पाण्यात राहणारं एक भूत आहे. एकदां तू फलाहार करीत असतां त्यांतला काही वांटा पाण्यात टाकून दिलास. तो फलाहार मी केला व मला दिव्यज्ञान प्राप्त झाले. नदीत पडलेले वराहांचे गाठोडे मीच माशाकरवी गिळविले आणि मीच कोळयांना तुझ्याकडे तो मासा-न्यायला प्रेरणा दिली. अशा तऱ्हेने मी तुझे उपकाराचे ऋण फेडण्याचा अल्प प्रयत्न केला. तू आपल्या कपटबुद्धी असलेल्या धाकटया भावाला यांतले काही देऊ नकोस."

पाण्यातल्या भुताने केलेले उपकार व त्याची सौजन्य वृत्ती दोन्हींची बोधिसत्वांनी खूप वाखाणणी केली व त्यांना फार आनंदही झाला. परंतु बोधिसत्वांनी, भुताने दिलेला सल्लामात्र न मानून उदारवृत्तीने धाकटया भावाला पांचशे वराह दिले आणि आपले भ्रातृप्रेम राखले.

कनिष्क

दोन हजार वर्षांपूर्वी भारताच्या पश्चिमोत्तर सरहद्द प्रदेशावर अनेक भटक्या जातींच्या स्वाऱ्या होत असत. या जातींपैकी एकही कोठे स्थिरपणे राहल्या नाहीत. म्हणून त्यांचा बिमोड करणे कोणत्याही राजाला शक्य झाले नाही.

पुढे काही काळ लोटल्यावर या भटक्या जातींचे लोक वस्त्या करून जागोजागी राहू लागले आणि शेतकी व व्यापारव्यवसाय करू लागले.

आणखी काही काळ लोटल्यावर त्यांच्या नायकांपैकी काही चांगले पराक्रमी निघाले त्यांच्यातला कड्फँसीस याने पुरुषपुर नावाचे नगर वसविले. हेच हल्लीचे पेशावर नगर होय. याने या नगरी एका राजवंशाची स्थापनाही केली. या वंशातला तिसरा राजा कनिष्क याने पुरुषपुर ही एक

इ. स. ७८ या वर्षी कनिष्काने एक नवीन शक सुरु केला. तोच आपण शकसंवत्सर म्हणून ओळखतो. एक साम्राज्य स्थापन करण्याचा निश्चय करून कनिष्काने एक मोठे सैन्य उभे केले व चिनी तुर्किस्तान, यारखंड, काशगार, इत्यादी नगरांवर स्वाऱ्या केल्या. याशिवाय जवळ पासची अनेक राज्ये जिंकून त्यांच्या प्रमुखांना आपले मांडलिक करून घेतले.

त्यानंतर कनिष्क एक शांत साधूवृत्तीचा शासक म्हणून प्रसिद्ध झाला. त्याने बौद्ध विद्वानांची एक मोठी परिषद बोलावली. ही परिषद काश्मीर राज्यात कुंडलवन विहार नांवाच्या गावी झाली होती. या परिषदेत जे ठराव पास झाले ते कनिष्काने पुढील पिढयांना सुद्धा उपयोगी व्हावेत यासाठी ते शिलालेखांवर लिहून जागोजागी ठेवले.

कनिष्काच्या दरबारात थोर विद्वान व कवी होते. कवी अश्वघोष, तत्ववेत्ता नागार्जुन, वैद्यक शास्त्राचा मर्मज्ञ चरक त्याच्या दरबारात होते. त्याच्या कारकीर्दीत ललितकलांची उन्नती झाली. मुख्य करून गांधार शिल्पकला परिपक्वतेला पोंचली.

अश्वघोष एकांतात बसून आपल्या मनातील भाव कवित्वरूपे गाऊ लागला की ते ऐकून घोडयांच्या डोळयांतून अश्रुधारा वहात. म्हणूनच त्याला अश्वघोष हे सार्थक नाव प्राप्त झाले. त्याने 'बुद्ध चरित' हा ग्रंथ लिहिला.

थोर तत्ववेत्ता नागार्जुन याचा आर्यदेव नावाचा एक शिष्य होता. त्या दोघांची अगदी प्रथम भेट झाली तेव्हां नागार्जुनाच्या हातांत एक लहानसे पाण्याचे पात्र होते. आर्यदेवने आपल्या हातातील सुई त्या पात्रात खुपसली. अशा तऱ्हेने आर्यदेवने त्याच्या ज्ञानाचे गांभीर्य कळावे अशी इच्छा असल्याचे सुचविले.

पुराणकालात आत्रेय ऋषींनी, त्यांचा शिष्य अग्निवेष याला व्याधींची कारणे व ती निवारण करण्याचा मार्ग या संबंधी उपदेश केला. या गुरु शिष्यांत जे संभाषण झाले, तेच अग्निवेषसंहिता नामे प्रसिद्ध झाले. या ग्रंथातील बराच भाग कालगर्भात विलीन झाला आहे.

कनिष्क राजाच्या आश्रयाखाली चरकाने वैद्यकशास्त्राविषयी अनेक शोध लावले. ते शोध म्हणजेच चरक संहिता होय. विविध औषधांतील मूल द्रव्ये व तत्वे कळावी यासाठी चरक अनेक वर्षे हिमालय पर्वतात जाऊन राहिला होता.

कनिष्काच्या कारकीर्दीतच कुशान लोक भारतातील इतर जातींची मैत्री व सख्यभावाने राहू लागले. या कारणामुळेच त्यानंतर दीर्घकाळपर्यंत पश्चिमोत्तर सरहद्द प्रांताकडून भारतावर असभ्य जातींच्या स्वाऱ्या झाल्या नाहीत.

कनिष्काने पुरुषपुर येथे एक मोठा स्तूप बांधून त्यात बुद्धाच्या अस्थी सुरक्षित करून ठेवल्या. त्या काळातील परकीय यात्रेकरूंनी जे यात्रा वृत्तांत लिहून ठेवले आहेत त्यांच्या आधारे हा स्तूप साठ फूट उंचीचा होता. आज हे पुरुषपुर (पेशावर) नगर पाकिस्तानात आहे.

छान युक्ती

तुलसीच्या गळ्यात दहा तोळ्यांची एक सोन्याची माळ होती. तुलसी विहिरीत घागर भरली का वाकून पाहू लागली आणि सरफास सुटल्यामुळे माळ विहिरीत पडली. विहीर चांगली शंभर फूट खोल होती व पाणी अगदी तळाला होते. विहिरीत उतरता येईल अशी गावात मोजकीच माणसं होती. विहिरीतून माळ काढून द्यायला तिने सांगितलं, तर माळेची किंमत माहीत असल्याने बुडी मारणारे "दहा रुपये देतां का हो?" विचारू लागतील. म्हणून तुलसी गप्प राहिली.

इतक्यात रंगा त्या बाजूला आला. तो एक अट्टल चोर होता. त्याला ऐकू जाईल एवढ्या मोठ्याने तुलसीने तिची माळ विहिरीत पडल्याचे मोठ्याने सांगितले. जणुकाही ते त्याच्या कानावर पडलेच नाही, अशा तऱ्हेने रंगा पुढे निघून गेला. "राहू द्या हो, मागाहून पाहीन!" असे सांगून तुलसी निघून गेली.

त्या दिवशी रात्री रंगाने विहिरीत बुडी मारून माळ काढली असेल नसेल घराच्या भिंतीआड लपून बसलेली आठ दहा मंडळी समोर आली व त्यांनी त्याला पकडले. त्यांनी तुलसीला तिची माळ दिली आणि रंगाला कोतवालाच्या हवाली केले.

एक पैसा खर्च केल्याशिवाय माळ तर परत आलीच आणि तिच्याबरोबर अट्टल चोरसुद्धा सहजी पकडला गेला. म्हणून गांवकऱ्यांनी तुलसीची पाठ थोपटली.

या काळातलं कावळ्याचं पोर

गोव्याच्या दक्षिणेला समुद्र किनाऱ्यावर बदकपुर नावाचे एक गाव होते. त्या गावात एक मोठे जांभळाचे झाड होते. त्या झाडावर पुष्कळ पक्षी रहात असत. तेथून थोड्या अंतरावर पाण्याचा एक नळ होता. त्या झाडावरचे कावळे त्या नळाखाली जमा झालेले डबक्यातले पाणी पीत व त्यातच काकस्नानही करीत.

पुढे उन्हाळ्याचे दिवस आले. एका लहानग्या कावळ्याला फार तहान लागली. तो नळाजवळ गेला. परंतु नळाखाली एक थेंबही पाणी नव्हते. कारण, दोन दिवसांपासून त्या नळाला पाणीच येत नव्हते.

लहानगा कावळा पाण्याच्या शोधार्थ फिरफिर फिरला, परंतु एक थेंबही पाणी मिळाले नाही. म्हणून तो जांभळाच्या झाडावर परतला. त्याने एका म्हाताऱ्या कावळ्याला विचारले—"आजोबा, मला फार तहान लागली आहे हो, कोठेही पाणी मिळाले नाही."

म्हातारा कावळा काही वेळ विचार करून म्हणाला—"असं सांगतात की आपल्या जातीतल्या एका पक्ष्याला एकदां खूप तहान लागली होती. तो खूप फिरला त्याला एका जागी एक मडकं दिसलं व त्या मडक्यात तळाला थोडं पाणीही दिसलं. परंतु पाण्यापर्यंत त्याची चोंच पोचेना. म्हणून त्याने एकेक करून पुष्कळ खडे पाण्यात टाकायला सुरवात केली. काही वेळाने पाणी वर आले व त्याने पाणी पिऊन आपली तहान भागवून घेतली. म्हणून आपणसुद्धा त्याच्याच सारखा पाण्याचा शोध काढू या."

असं सांगून म्हातारा कावळा लहानग्या कावळ्याबरोबर पाण्याच्या शोधार्थं उडू लागला. त्यांना कोठेही पाणी दिसले नाही, परंतु त्यांना एक मडकं दिसलं. त्याच्या तळाला पाणीही होतं. सुदैवाने जवळच खड्यांचा एक ढीग पडलेला होता. म्हणून दोघे कावळे उत्साहाने त्या मडक्यात खडे टाकू लागले. उन्हामुळे आणि तहानेले असल्यामुळे दोघे लवकरच दमून गेले. मडक्यातले पाणी फारच थोडे वर आले. तरी गोष्टीतल्या कावळ्याची आठवण करून दोघे मडक्यात खडे टाकीत राहिले. तरी त्यांना ते काम त्यांच्या शक्तीबाहेर असल्यासारखे वाटले नाही.

लहानगा कावळा म्हणाला—"आजोबा, गोष्टीतला कावळा तर एकटाच होता, तरी तो यशस्वी झाला होता. आपण दोघे आहो, तरीसुद्धा आपल्याला ते कां साध्य झालं नाही? तुम्ही मला खोटी काहीतरी गोष्ट सांगितल्यासारखं वाटतं आहे!" लहानगा कावळा खूप दमलेला होता.

"मी तरी स्वतःच्या डोळ्यांनी ते पाहिलं, म्हटलं का रे? आपल्या गावातल्या शाळेतल्या मास्तरांनीच तुला, मला सर्वांना खोटे सांगितले म्हणावे लागेल. ते मुलांना दररोज गोष्टी सांगत त्यात ही गोष्ट कितीदां त्यांनी सांगितली व ती मला खरी वाटली!" म्हातारा कावळा म्हणाला.

नंतर कावळ्यांनी बराच वेळ खडे मडक्यात टाकले तरी पाणी वर येत नसलेले पाहून दोन्ही कावळे दमून भागून निराश होऊन जांभळाच्या झाडावर परतले.

त्याच वेळी शाळामास्तर जेवणखाण आटोपून बाहेर ओसरीत खुर्चीवर येऊन बसले. झाडावर बसलेल्या दोघां कावळ्यांना मास्तरांना पाहून मास्तरांबरोबर पाणी भरत येत असलेली मडकी मास्तरांच्या घरात दिसली.

म्हाताऱ्या कावळ्याने सावध करण्या-पूर्वीच लहानगा कावळा "काव, काव!" करीत उडत जाऊन दारात बसला.

"हत्, घाणेरडा कावळा घरात शिरतो आहेस का रे!" कावळ्याला उडवीत मास्तरांची बायको खरकटी भांडी परसात घेऊन गेली.

लहानग्या कावळ्याच्या डोक्यात चट-दिशी एक कल्पना आली. त्याने एक चमचा चोचीत धरला आणि उडत जाऊन समोरच्या घराच्या छपरावर जाऊन बसला.

"अगोबाई! कावळा चमचा घेऊन गेला की हो!" असं म्हणत मास्तरांची बायको कावळ्याच्या पाठोपाठ धावली.

ओसरीत पेंगत बसलेल्या मास्तरांची झोप बायकोचा आवाज ऐकून मोडली आणि उठून तेसुद्धा पाठोपाठ धावले.

लहानगा कावळा चमचा समोरच्या घराच्या छपरावर टाकून झाडावरच्या म्हाताऱ्या कावळ्याबरोबर मास्तरांच्या घरात शिरला. दोघे कावळे एकेका पाण्याच्या मडक्यावर जाऊन बसले आणि त्यांनी पोटभर थंड पाणी पिऊन घेतले.

मास्तरांनी शेजारच्या घरी जाऊन शिडी आणली व छपरावर चढून चमचा घेऊन खाली उतरले. त्यांना दोन्ही कावळे मडक्यांवर बसून आनंदाने पाणी पीत असलेले दिसले.

त्या दिवसापासून मास्तरांनी ती जुनी गोष्ट सांगायचे सोडून दिले व कावळ्यांची ही नवी गोष्ट सांगू लागले.

"पहा तरी, हल्लींच्या पोरांना जी अक्कल आहे, ती आमच्या काळात आम्हांला नव्हती!" म्हातारा कावळा म्हणाला.

आदर्श

श्रीपती रात्रंदिवस आदर्श अशा गप्पा मारी. परंतु आदर्श व्यवहारात आणण्याची गोष्ट तो कधी काढीत नसे. त्याचे उदाहरण म्हणजे हुंडाच पहा. त्याच्या लग्नासाठी मुली सांगून येत तेव्हां तो आपल्या आईवडिलांना सांगे की पन्नास हजाराहून कोणी कमी हुंड्याची गोष्ट काढली तर माझ्यापर्यंत येण्याची गरजच नाही. परंतु इतर वेळी मात्र तो हुंड्याच्याविरुद्ध व्याख्याने देई.

त्याचा मित्र रघुपति एकदां त्याला म्हणाला—"काय रे, तू हुंडा घेऊन लग्न करणे हा समाजद्रोह असं म्हणतोस ना, मग तू कां नाही रे केलेस लग्न? हुंडा न घेणाऱ्या मुलाला शेकडो स्थळे सांगून येतील!"

"मला स्थळे सांगून येत नाहीत असं वाटलं का रे तुला? मुलगी मनासारखी नाही मिळत रे! सुंदर फटाकडी मिळाली तर नक्की लग्न करीन." श्रीपती म्हणाला.

एकदां दोघे मित्र आठवड्याच्या बाजाराला गेले. बाजारातील कामे संपल्यावर धर्मशाळेत आले. समोर वऱ्हांड्यात एक मुलगी बसलेली होती. दिसायला सुरेख होती. श्रीपतीला टक लावून तिच्याकडे पहात असलेला पाहून रघुपती म्हणाला—"काय रे, मुलगी सुरेख आहे, नाही?" श्रीपती म्हणाला—"अगदी नक्षत्रच आहे बघ!"

"अरे, ती परकी नाही कोणी! माझी बहीण गिरिजा तर आहे! तुला ती आवडली म्हणतोस तर हुंड्याशिवाय तुझ्याशी तिचे लग्न झालेच समज! हुंड्याचे पैसे आणायचे कोठून म्हणून आम्ही सर्व तिच्या लग्नाविषयी फार काळजीत होतो!" रघुपती म्हणाला.

श्रीपतीला हुंड्याशिवाय गिरिजाशी लग्न करून घ्यावे लागले.

थोर पुरुष कोण?

मलकापूरचे इनामदार महिपतराव यांच्या घरी दर रविवारी दुपारी तीन वाजायच्या सुमारास गप्पा गोष्टीला गावातली प्रमुख मंडळी हजर असत. त्यावेळी फक्त गावातल्या प्रश्नांवरच लोक बोलत असे नसून देशातली परिस्थिती, वाढत्या किमती महागाई भत्ता, शिक्षणक्षेत्रात चालू असलेला गोंधळ सर्व विषयांवर मंडळी मोकळेपणे बोलत.

एके दिवशी इनामदार हजर असलेल्या लोकांना म्हणाले–"समाजात आपण पाहतो, वैद्य असतात, न्यायाधीश असतात, मोठमोठे पोलीस ऑफिसर असतात. यांच्यात मोठा कोण हो?"

गाव प्रमुख गणपतराव म्हणाले– "आपल्याला वाचविण्यासाठी औषध पाणी देणारा जीवदान देणारा वैद्यच देवतुल्य आहे, असे मला वाटते."

"न्यायनिवाडा करणाऱ्या न्यायाधिकाऱ्याला धर्माधर्माचा विचार करावा लागतो. चांगला पुरावा पहावा लागतो योग्य न्याय द्यायचा झाला म्हणजे बंधु मित्र विसरून जो अपराधी असेल त्याला शिक्षा द्यावी लागते. म्हणून माझ्या मते न्यायाधीशच मोठा आहे!"

माधवराव सावकारांनी आपले मत सांगितले.

इनामदारांचा नोकर विठू सर्व बोलत होते ते ऐकत थोड्या अंतरावर स्वस्थ उभा होता. तो हळूच थोडे खाकरल्यासारखे करून म्हणाला–"तुम्ही मालकमंडळी म्हणालां त्यापेक्षा मला तर आपल्या गावचे म्हातारे राम भाऊ मास्तरच मोठे वाटतात!"

सर्वजण, हा काय वेड्यासारखा बोलतो आहे, अशा तऱ्हेने पहात स्मित करू लागले.

तेव्हां इनामदार त्याला म्हणाले–"काय रे, विठोबा, आपल्या गावी इतकी मोठमोठी मंडळी आहेत आणि तुला हे म्हातारे मास्तरच काय रे आवडले?"

विठू थोडा गोंधळल्यासारखा झाला, परंतु पुन्हा स्वत:ला सावरून म्हणाला–

"मालक, मी म्हणालो ते उगाच वाद घालण्यासाठी नाही म्हणालो. लहान तोंडी मोठा घास कोणी घ्यावा? आपल्या छोट्या मालकांना शाळेत पोचवायला दररोज जातो नां मी, तेव्हां ते मुलांना कसं शिकवतात ते मी पाहतो. ते प्रत्येक मुलाचा स्वभाव, बुद्धिमत्ता वगैरे ओळखून ती वाढीस लावायला कायकाय युक्त्या करणे आवश्यक आहे, त्या करून मुलांच्या डोक्यांत शिरेल अशा तऱ्हेने सर्व विषय शिकवतात.

"आतां तुम्ही पोलीस अधिकारी मोठा म्हणाल तर तो चोरांना फक्त पकडून देतो. परंतु रामभाऊ मास्तर मुलांमध्ये चोरी करण्याची इच्छाच होऊ नये अशा तऱ्हेने त्यांना सन्मार्गाला लावतात.

"न्यायनिवाडा करणारा म्हणावा तर मास्तरांनीच करावा! त्यांच्याकडे शिकायला येणाऱ्या मुलात श्रीमंत गरीब हा भेद ते करीत नाहीत. मुलं भांडू लागली की लगेच मध्ये पडून काय भानगड आहे ते याची चवकशी करतात आणि चूक केली असेल त्याला रागावतात. अशा तऱ्हेने वैद्याचे काम, न्यायाधिशाचे काम ते एकटेच करतात. शिवाय मुलांना ते चांगले अधिकारी व्हावेत यासाठी योग्य ते शिक्षण देतात." विठू म्हणाला.

विठू म्हणाला त्यातलं खरं ते इनामदारांबरोबर इतरांना सुद्धा पटलं आणि त्यांनी विठूची प्रशंसा केली.

त्या वर्षी पाडव्याला कोणत्या नागरिकाचा सत्कार करावा याविषयी इनामदार विचार करीत होते, तो प्रश्न अशा तऱ्हेने सहजी सुटला. त्यांनी त्या वर्षी गुढी पाडवा मोठ्या उत्साहाने साजरा केला आणि सर्व गांवकऱ्यांसमक्ष रामभाऊ मास्तरांचा सत्कार केला.

दोन वस्ताद

[३]

गाढवं हाकणाऱ्याने तिला चांगले ओळखले असूनही दिलैला थोडी देखील भ्याली नाही व जणुकाही तिला काही न कळल्यासारखी म्हणाली–"काय रे, बाबा, तू म्हणालास?"

"माझं गाढव देऊन मग तुला जे काही बोलावयाचे असेल ते बोल." तो म्हणाला.

"असा ओरडतोस कशाला रे? मी तुझं गाढव पळवून नेलं, असं वाटलं होय तुला? मसूद न्हाव्याकडे मी त्याला ठेवलं आहे. चल, तुझं गाढव तुला देते." दिलैला म्हणाली. गाढववाला पोरगा तिच्याबरोबर निघाला. त्याला दुकानाबाहेर उभा रहायला सांगून दिलैला आत गेली व डोळयात पाणी आणून मसूद न्हाव्याला म्हणाली–"हे आतां तूच संभाळ बाबा!"

"काय ग, मावशी? काय ते कळू दे तरी!" मसूद म्हणाला.

"तो बाहेर उभा आहे ना, तो माझा मुलगा आहे. खड्डात पडल्यापासून त्याचं डोकं फिरल्यासारखं झालं आहे. फार लहान असतांना त्याचं एक गाढव होतं. त्याच्यासाठी आतां सर्व जग त्याने डोक्यावर घेतलं आहे. त्याचं डोकं तूच कसं ते ठिकाणावर आण." दिलैला म्हणाली.

तिने एक दिनार हातात दिला तो घेऊन मसूद म्हणाला–"हे काय मोठं काम झालं? त्याचं मुंडन करून त्याला लिंबाचा रस चोळतों. त्याला मागच्या पुढच्या तिन्ही पिढया चांगल्या आठवतील!"

"तुझे उपकार मी कधी विसरणार नाही." दिलैला म्हणाली. मसूद दुकानाबाहेर येऊन मुलाला म्हणाला–"आत ये रे!"

"माझं गाढव?" मुलगा म्हणाला.

"तुझं गाढव ना, माझ्याजवळ आहे, बरं! आत तर ये!" मसूद म्हणाला.

मुलगा ओसरीत आल्याबरोबर मसूदच्या नोकरांनी त्याला धरले आणि त्याचे हात पाय बांधले. मसूदने त्या मुलाचे छान तुळतुळीत मुंडन केले आणि त्यावर लिंबाचा रस चोळला. मुलगा खूप ओरडला.

मसूद आपले काम उरकून दुकानात जाऊन पाहातो तर आत म्हातारी नव्हती. कात्र्या, वस्तरे, आरसे, डोक्याला लावायची निरनिराळी तेलं, एवढंच नव्हे तर खुर्च्या टेबलंसुद्धा नाहीशी झाली होती.

मसूद मुलाकडे आला. त्याचा गळा दाबीत म्हणाला–"काय रे भुता, तुझी आई कोठे गेली?"

"माझी आई मेल्याला कित्येक दिवस झाले. माझं गाढव आतां दे!" गुळगुळीत डोक्यावर हात फिरवीत म्हणाला.

दोघांची इकडे बाचाबाची चालू असतां दिलैलाकडून फसलेले इतर मसूदच्या दुकानाजवळ आले. चवकशी केल्यावर म्हातारीच्या हाती आणखी एक जण फसल्याचे कळले. मसूदला बरोबर घेऊन सर्व जण म्हातारीच्या शोधार्थ निघाले.

ते बराच वेळ फिरत राहाल्यावर एका जागी गाढववाल्या पोराला पुन्हां दिलैला

दिसली. तो चिडून तिच्या अंगावर तुटून पडला व तिला धरून म्हणाला–"ही पहा, हीच ती थेरडी!" सर्वांनी मिळून दिलैलाला धरले व खलीदच्या घरी घेऊन जाऊन तेथल्या शिपायांना म्हणाले–"आम्हांला खलीदसाहेबांना लगेच भेटायचे आहे."

त्यावेळी खलीद झोपलेला होता. तो उठेपर्यंत शिपायांनी सर्व पुरुषांना बाहेरच्या आवारात थांबायला सांगितले व दिलैलाला बायका रहात, घरातल्या त्या बाजूच्या खोलीत पाठवून दिले. दिलैला त्या खोलीतून आणखी थोडी आत गेली आणि कित्येक खोल्या ओलांडून खलीदची बेगम माडीवरच्या खोलीत राही तेथे गेली.

तिला सलाम करून दिलैला म्हणाली– "आमच्या जवळच्या गुलामांची खरेदी तुमच्या यजमानांनी बाराशे दीनारांना केली. मी त्या गुलामांना पोचते करून जायला आले आहे. तुमच्या यजमानांची झोप केव्हां मोडते न जाणे?"

खलीदची बायको म्हणाली–"ते मला नाही माहीत, परंतु एवढं खरं की त्यांनी गुलाम विकत घेतल्याचं सांगितलं होतं मला. बरं तर, तुमचे ते गुलाम आहेत कोठे?" खलीदच्या बेगमने विचारले.

"ते काय बाहेर आहेत! खिडकीतून पहा, दिसतील. सर्व कुलीनच आहेत, बरं का!" दिलैला म्हणाली.

खलीदच्या बायकोने खिडकीतून बाहेर पाहिले व चांगली खरेदी केल्याबद्दल तिच्या मनाचे समाधान झाले. ती दिलैलाला म्हणाली–"मीच पैसे दिले असते, परंतु माझ्याजवळ फक्त हजार दीनारच आहेत. मग करायचं?"

"हजार पुरे झाले हो, आत्तां! दोनशे दीनार आगाऊ मला आधीच मिळाले आहेत की!" दिलैला म्हणाली. तिने हजार दीनार घेतले व सलाम करून म्हणाली–"तुम्ही मला बसवून न ठेवतां मला मोकळे करून केवढे उपकार केलेत माझ्यावर? आपल्या गुलामांना सोडून जाणं मला जिवावर येतं आहे हो! म्हणून गैर न मानतां मला मेहेरबानी करून मागच्या दाराने जाऊ द्याल का?" दिलैला अशी निसटली.

खलीद जागा झाल्यावर त्याची बायको म्हणाली–"एकूण तुम्ही खरेदी चांगली केलीत बरं का?"

सर्व ऐकून खलीद तर चकितच झाला. म्हणाला–"तू म्हणेत आहेस तरी काय? मी खरेदी केली? गुलामांची? आणि अगाऊ रक्कम दिली?"

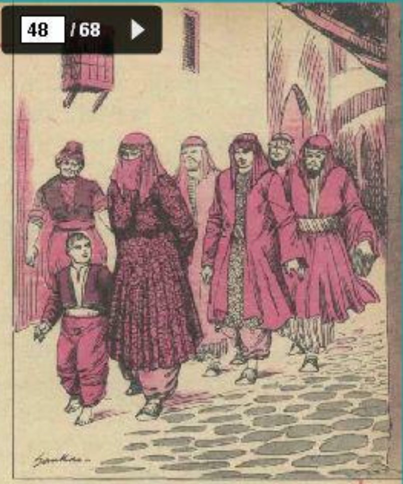
"हे काय म्हणतां? त्या म्हातारीला तर मी फक्त एक हजार तर दिले. तिने आपल्याकडे पोचते केलेले गुलाम ते पहा, खाली बसले आहेत!" खलीदची बायको म्हणाली. खलीद चकित होऊन झपाझप जिना उतरून खाली गेला व त्याच्या-साठी वाट पहात बसलेल्या दुकानदाराला, रंगाऱ्याला, जव्हेऱ्याला, मसूद न्हाव्याला व गाढववाल्या मुलाला 'आ' वासून पहात उभा राहिला.

"मी विकत घेतलेले गुलाम ते तुम्हीच ना?". त्याने सर्वांना विचारले.

"आम्ही गुलाम? खलीफांकडे चला!" सर्व जण म्हणाले.

त्याच वेळी मुस्तफासुद्धा तेथे आला. मध्यंतरी त्याने बायकोला विचारून म्हा-तारीने लबाडी केली ती सर्व माहिती विचारून समजून घेतली होती. तो खली-दला म्हणाला–"तुमच्या कारकीर्दीत प्रत्येक म्हातारी वाटेल त्या घरात शिरून भोळ्या-भाबड्या बायकांना फसवीत आहे! माझ्या बायकोशी लबाडी झाली, त्या विषयी तुम्हांला काय म्हणावयाचे आहे?"

खलीदला काय बोलावे, सुचेना. तो गोंधळूनच गेला. म्हणाला–"तुम्हांला सर्वांना त्या थेरडीने फसविलं आहे. तिला कैद करण्याची जबाबदारी मी स्वतःवर घेतो. तिच्यामुळे तुमचं सर्वांचं जे नुकसान झालं आहे, त्याची भरपाई पण मी देईन."

तो इतर पांच जणांकडे वळून म्हणाला– "तुमच्यापैकी म्हातारीला चांगलं ओळखू शकेल असा आहे का कोणी?"

पांचही जण ओळखत असल्याचे म्हणाले.

"तुम्ही आमच्याबरोबर दहा शिपाई द्या, आम्ही तिला पकडून घेऊन येतो." ते खलीदला म्हणाले.

ते शिपायांना घेऊन काही अंतर चालून गेले असतील, त्यांना समोरच दिलैला दिसली. त्यांना पाहून ती पळू लागली. तरी सर्वांनी तिचा पाठलाग करून शेवटी तिला पकडलेच व तिचे हात बांधून तिला खलीदकडे घेऊन गेले. दिलैलाचा सर्व खेळ संपल्यासारखे वाटले.

खलीदने दिलैलाला, तिच्या चोऱ्यांविषयी व लबाडयांविषयी विचारले. ती म्हणाली–"तुम्ही काय विचारतां आहां, मला नाही कळलं. मी आयुष्यभरात कधी चोरी केली नाही!"

तोंपर्यंत रात्र होऊ लागली होती व चवकशी करण्याची वेळ निघून गेली होती. तिने कित्येक गुन्हे केले होते व साक्षीदारही पुष्कळच होते. ती एक गुन्हा कबूल करील असे दिसत नव्हते. म्हणून तिला त्या दिवशी रात्री अंधार कोठडीत ठेवले तर दुसऱ्या दिवशी उजाडल्यावर चवकशी करतां येईल असा खलीदने विचार केला. परंतु तुरुंगाच्या अधिकाऱ्याने तिची जवाबदारी घ्यायचे कबूल केले नाही. तो म्हणाला–"इतकी वस्ताद म्हातारी रात्री काहीतरी युक्ती काढून निसटून पळाली तर माझा गळा जाईल ना!"

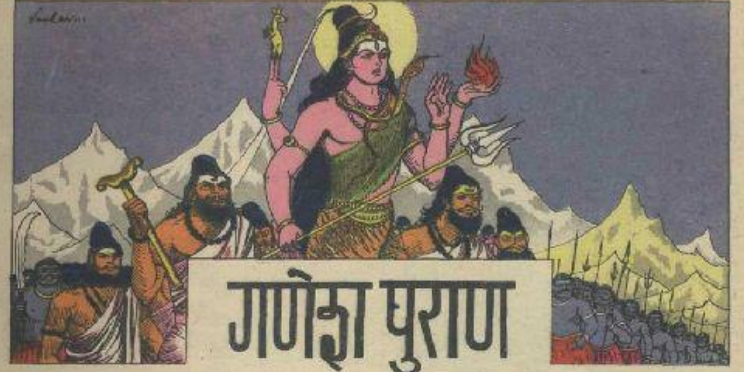
खलीद म्हणाला–"तुझं म्हणणंही बरोबर आहे. परतु चवकशी होईपर्यंत या थेरडीला चार चौघांची नजर राहील अशा जागी ठेवून तिच्यावर पाहारा ठेवणच बरोबर होईल."

तो लगेच घोड्यावर बसून निघाला. पांच फिर्यादी दिलैलाला ओढीत त्याच्या पाठोपाठ शहराच्या दिशेने निघाले. गावाबाहेर एका खांबाला तिला बांधून ठेवून पांचही जणांना खलीदने तिच्यावर पाहारा ठेवायला बजावून सांगितले आणि स्वत: गावात गेला.

पांचही जण तिच्यावर नजर ठेवून तिला मनसोक्त शिव्याशाप देत तेथे बसून राहिले. परंतु खाऊनपिऊन घेतल्यावर सर्वांना झोपा येऊ लागल्या. कारण त्या सर्वांना लागोपाठ तीन रात्री झोपच मिळाली नव्हती.

मध्यरात्र उलटल्यावर बऱ्याच वेळाने त्या बाजूला कोणी दोघे जण परस्परांना भेटले. एक जण गावाहून कोठेतरी चालला होता. दुसरा परगावाहून गावात येत होता. दोघे परस्परांशी बोलू लागले. त्या दोघांचे संभाषण दिलैलाला चांगले ऐकू येत होते. (क्रमश:)

गणेश पुराण

तारकासुराचा निरंकुश अत्याचार चालूच होता. त्याच बरोबर त्रिपुरासुर नावाच्या तीन राक्षसांनी तपश्चर्या करून वर प्राप्त केले व आकाशात भ्रमण करीत फिरणारी तीन नगरे निर्माण करून त्रिलोकावर राज्य करण्याच्या हेतूने तिन्ही लोकांवर चालून गेले. त्यांनी उल्कावृष्टी करून सुंदर हिरण्यागार नगरांना आग लावली आणि त्रिलोक ध्वंस करण्यासाठी कंबर बांधली. त्या राक्षसांचा शेवट करण्याची शक्ती एकट्या शंकरात होती. म्हणून सर्व देव शंकरपार्वतीच्या अंत:पुरासमोर आले आणि शंकराला सांकडे घालून प्रार्थना करू लागले. शंकराला देवांचे ते सांकडे ऐकून आंतल्या आत जळफळाट झाल्यासारखे वाटले. परंतु त्रिपुरासुरांनी जो मारणहोम प्रारंभिला होता त्याची गोष्ट ऐकून शंकराला त्वेष चढला व त्रिशुलावरची धूळ वगैरे झाडून शंकराने तो धारण केला. नंतर त्याने आपले अनुयायी नंदी व भृंगी सर्वांना बरोबर घेतले आणि त्रिपुरासुरांचा संहार करण्यासाठी निघाला.

त्याच वेळी आणखी एक राक्षस केसाळ हत्तीचे रूप घेऊन त्रिलोकाला त्रस्त करण्यासाठी निघाला. त्याला गजासुर हे नाव होते. तसा तो शंकराचा फार मोठा भक्तच होता. स्वत: शंकराशिवाय इतर कोणाच्याही हस्ते त्याला मरण येणार नाही, असा वर त्याने मिळविला होता.

नारदाने त्याला भेटून त्याला सल्ला दिला की त्याने शंकराला आपल्या हृदयातच कायमचे ठेवून घेतले तर त्याचे हित होईल. गजासुराला तो सल्ला पटला व त्याने उग्र तपश्चर्या करून शंकराला प्रसन्न केले. शंकर त्रिपुरासुरांच्या वधासाठी निघाला होता आणि तो गजासुराच्या इच्छेप्रमाणे गजासुराच्या हृदयात वास करून राहू लागला.

"शंकर गजासुराच्या हृदयातच राहू लागला तर त्रिपुरासुरांचा वध कसा होणार? पार्वतीच्या मनाचे समाधान तरी कसे होणार? शंकरपार्वतीच्या पोटी जन्मलेल्या मुलाच्या हातीच तारकासुराचा वध होणार!" असे म्हणत सर्व देव हताश होऊन बसले असता नारद म्हणाला–"शंकर म्हणजे वाढते लिंगच की नाही!" ती सूचना देवांना कळली. देव गजासुर होता तेथे जाऊन शंकराचे स्तोत्र गाऊ लागले.

गजासुर शंकर भक्तच होता. तो सुद्धा शंकराचे स्तोत्रगान ऐकून डोलू लागला. शिवलिंग स्तोत्र चालू असता वाढू लागले, इतके की शेवटी गजासुर उभा चिरला गेला. शंकर बाहेर आला. गजासुराने डोळे मिटतांना म्हटले–"देवा! मी तुझ्यावर भरंवसा केला होता आणि तू हे काय केलेस रे?" तेव्हां शंकर म्हणाला–"गजासुरा! शिवभक्तीचे एक उदाहरण म्हणून तुझी कीर्ती रहावी यासाठी गजमुख सर्वदा माझ्याजवळ राहील व मी नेहमी गजचर्मच धारण करीन." असे सांगून शंकराने गजासुराला कैलासलोक दिला.

शंकराने पृथ्वीचा रथ केला. चंद्रसूर्यांना त्या रथाची चाके केली, चारही वेदांना रथाश्व केले. ब्रह्मदेवाला सारथी केले, मेरु पर्वताचा धनुष्य केला आणि विष्णूला बाण केले. नंतर आपले अनुयायी नंदी, शृंगी, भृंगी वगैरे प्रथम गणांना बरोबर घेऊन त्रिपुरासुरावर स्वारी करायला निघाला. तेहतीस कोटी देव सपरिवार शंकर त्रिपुरासुराचा संहार कसा करतो, पहायला पाठोपाठ निघाले.

घरात पार्वती एकटीच होती. तिला प्रत्येक क्षण वर्षासारखा वाटत होता.

अशा समयी नारद येऊन पार्वतीला म्हणाला–"मुली पार्वती! शंकराने तुझ्याशी लग्न केले तेव्हांपासून तारकासुर तुला कसा त्रास द्यायचा याच विचारात आहे. तुझ्यावर कोणत्या प्रकारचे संकट येईल सांगणे कठीण आहे. त्या तारकासुराला वज्रदंताची मदत आहे. वज्रदंत भयंकर मायावी आहे. म्हणून तू फार काळजीपूर्वक राहिले पाहिजेस, बरं का!" नारदाने पार्वतीला या शब्दात सावध करून ठेवले.

पार्वती काळजीत पडली. चांगले न्हाहून घेतले तर कदाचित् मनाचा ताप कमी होईल असे पार्वतीला वाटले.

पार्वतीने तेल लावून डाळीचं पीठ व इतर उबटनाची द्रव्ये अंगाला चोळून लावली व अंगाचं उबटन काढून एक गोळी केली व त्या गोळीचा एक बाहुला केला व तो पाहून तिला आनंद झाला. तिने तो बाहुला खाली ठेवून जरा नजर फिरविली असेल नसेल, त्या बाहुल्यात बदल होऊन गोड बोबडे बोलणारा एक मुलगा तिला दिसला. "कोण रे बाळा तू?" पार्वतीने गोड शब्दात विचारले.

"तुझ्या लावण्याच्या उबटनाची गोळीच नाही का ग आई मी! मी तुझाच मुलगा

पुत्रगणपती!" तो मुलगा म्हणाला. पार्वतीने त्या मुलाला उचलून त्याचे मुके घेतले व त्याच्या हातात एक अंकुशाचा दांडा दिला व म्हणाली–"बाळा रे! तू कीडमुंगीलाही आत येऊ देऊ नकोस!" असे सांगून त्या मुलाला घराच्या सिंहद्वाराबाहेर उभे केले.

"आई, पण तू काही खायला नाही देणार का?" त्या मुलाने माता पार्वतीला विचारले. पार्वतीने लगेच पिठी मळून तिचा मोदक करून त्या मुलाला दिला.

पार्वतीला पळवून नेले तर आपल्याला प्राणभय रहाणार नाही, असा विचार करून तारकासुराने वज्रदंताला पार्वतीचे अपहरण करूनआणायला पाठविले. वज्रदंताचे दात

म्हणजे वज्राला सुद्धा चूर्ण करणारे होते. त्याने उंदराचे रूप धारण केले आणि डोंगर उकरून काढीत निघाला. म्हणून त्याला मूषकासुर हे नावही मिळाले. पार्वतीचे अपहरण करण्यासाठी त्याने कर्णी व गोकर्णी नावाचा आपल्या दोघां अनुयायांना पाठविले.

ते दोघे सिंहद्वाराजवळ गेले व चोर दृष्टीने पहात सिंहद्वारासमोर अंकुशाचा गदादंड धारण करून पाहारा देत असलेल्या मुलाला म्हणाले—"ये रे आपण खेळू या!"

तो बालक, त्याने जणुकाही त्यांच्याकडे न पाहाल्यासारखा हसत म्हणाला—"थोडे खाऊन घ्या रे!" असे म्हणत त्याने दोन मोदक त्यांच्या अंगावर फेकले. ते त्यांच्या डोक्यांना इतक्या जोराने लागले की त्यांची डोकी गरगर फिरल्यासारखी झाली. पुत्र-गणपतीने त्यांना बोलाविले व दरडावून म्हणाला—"आपले कान स्वतःच्या हाताने पिळून घ्या आणि थोबाडीत [illegible] घेऊन मग कोठे ते जा!" त्यांनी त्याप्रमाणे केले व वज्रदंत राक्षसाकडे धावत गेले आणि धांपा टाकीत झालेला वृत्तांत सांगितला.

वज्रदंताने जोराने हुंकारून मूषक रूप धारण केले आणि सिंहद्वाराच्या खालून बीळ करून आत जाऊ लागला. पुत्र-गणपतीने कमरेच्या करगोटयाचा फास करून त्या मूषकावर टाकला. तो पाश मूषकासुराच्या ठीक गळयातच जाऊन पडला. मूषकासुर 'किचकिच' करीत असतां त्याच्या डोक्यावर दोन ठोसे दिले आणि त्याची शेपटी धरून त्याला गरगर फिरवून दूर फेकून दिले.

चित्रगणपतीने दूर फेकून दिलेला तो मूषकासुर स्वस्वरूपात सरळ त्याच्या राज्यातल्या अंतपुरासमोर धाडदिशी जाऊन पडला. त्याची बायको धवला फार मोठी भक्तीण होती. तिने आपल्या डोक्याचे कुंकू शाश्वत रहावे म्हणून देवीची आराधना करून तसा वर प्राप्त केला होता. धवला धावत पतीजवळ गेली व त्याचे सांत्वन करून तिला तसा वर प्राप्त असल्याचे तिने सांगितले. नंतर तिने पार्वतीच्या वाटेला कधी न जाण्याचेही पतीला बजावून सांगितले.

* * *

त्रिपुरासुरांचा संहार करून पार्वतीला जाऊन भेटण्याच्या हेतूने घाई घाईने शंकर घरात जाऊ लागला तेव्हां त्या बालकाने शंकराला अडविले. शंकर चकितच झाला त्याने त्या बालकाला करडया स्वरात विचारले—"कोण रे तू?"

तो बालक खदखदां हसत म्हणाला—"मी का? आईचा मुलगा! तू आत कीड-मुंगीलाही येऊ देऊ नकोस, असे माझ्या आईने मला सांगितले आहे!"

"मी परमेश्वर आहे!" शंकर म्हणाला.

"मला कोणत्याही देवाची फिकीर नाही. माझी आई प्रकृती स्वरूपिणी आहे. आईच्या आज्ञेचे पालन करणे, एवढे एकच कर्त्तव्य मला माहीत आहे!" तो बालक म्हणाला.

त्रिपुरासुराचा वध करून शंकर परतला त्याच्या थोडे पाठीमागून नंदीभृंगी शंकराच्या पराक्रमाचे स्तोत्र गात येत होते. शंकराचा 'जयजयकार' करीत तेहतीस कोटीदेवही येत होते. ते थक्क होऊन शंकराचा एका लहानशा बालकाशी वाद चालू असलेला ऐकू व पाहू लागले.

"अरे, तुला देवबीव काही माहीत नाही म्हणतो आहेस! सृष्टीचे मूल कारण परब्रह्म आहे! तोच देव होय!" शंकर म्हणाला.

"तू एवढा मोठा दिसतो आहेस, परंतु तुला काहीच माहीत नाहीसे दिसतं आहे! आदिशक्तीने सर्व विश्वाची आणि त्रिमूर्तीची सृष्टी केली!" असे म्हणत तो बालक सांगू लागला :—

"आदिशक्तीने आपले रूप लावण्य खर्ची घालून ब्रह्मदेव, विष्णू व महेश यांची सृष्टी केली. तिने आपल्या लावण्यातील रक्तवर्ण, नीलवर्ण व शुभ्रवर्ण कांतीने अनुक्रमें तिघांची सृष्टी केली. ब्रह्मदेव व विष्णू दोघांनी देवीने त्यांना आज्ञा केली

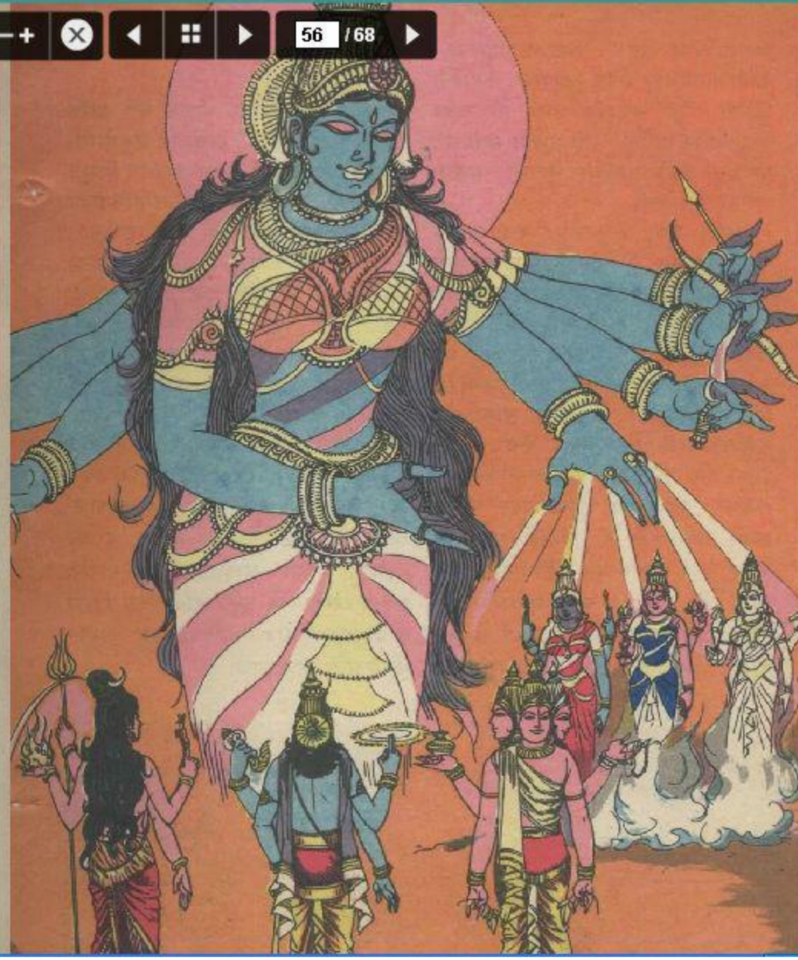

त्या आज्ञेचे उल्लंघन केले. तेव्हां देवीने आपला तिसरा डोळा उघडून त्यांना भस्म करून टाकले. महेश हा आज्ञाधारक मुलगा होता. त्याने देवीजवळ तिचा तिसरा डोळाच मागितला. देवीने तो काढून त्याच्या कपाळावर चिकटविला. त्याने लगेच तो उघडून तिला भस्म केले. ती जळत असता अग्नीच्या ठिणग्या व निखारे उडू लागले व त्यांची तेजस्वी मंडळे दिगंतात व्यापली. राखेने सर्व विश्व व्याप्त झाले. देवी पूर्ण रूपे भस्म झाल्यावर पुन्हां स्वस्वरूपात प्रगट झाली. म्हणून तिला महामाया, महाशक्ती ही नावे प्राप्त झाली. तिने शंकराची स्तुती करून त्याला सृष्टीचा लय करण्याची शक्ती दिली. ब्रह्मदेव व विष्णूला तिने त्यांच्या भस्मस्थितीतून बोलाविले व ते पुन्हां स्वस्वरूपात प्रगट झाले. देवीने तिची जी राख उरली होती तिचे तीन भाग केले व सरस्वती, लक्ष्मी आणि उमाची सृष्टी केली. सरस्वती ब्रह्मदेवाची, लक्ष्मी विष्णूची आणि उमा शिवशंकराची अर्धांगी करून देऊन देवी अंतर्धान पावली.

"तू सांगितलीस ती केवळ कपोल कल्पित कथा आहे!" शंकर म्हणाला.

"मी सांगितली ती तू केवळ कपोल कल्पित कथा म्हणत असशील तर परब्रह्मदेव वगैरे तू म्हणालास तो कोरा वेदांतच होता! ही सर्व सृष्टी देवाच्या पोटी जन्माला आली असे म्हणण्याऐवजी आदिशक्तीच्या पोटी जन्माला आली असे जास्त खरे वाटत नाही का?" त्या बालकाने विचारले. तो म्हणाला ते तेथे हजर असलेल्या पुरुषांनी ऐकले आणि त्यांची तोंड उतरली. एकटा विष्णू, बालक म्हणाला त्याचे कौतुक केल्यासारखा स्मित करू लागला. तेथे ज्या देवी व इतर स्त्रिया होत्या त्यांच्या तोंडावर स्मित झळकू लागले.

शंकर संतापून म्हणाला–"तुला पाहून तर तू अगदी अबोध बालक दिसतोस! शहाण्यासारखा दारावर आडवा न राहता

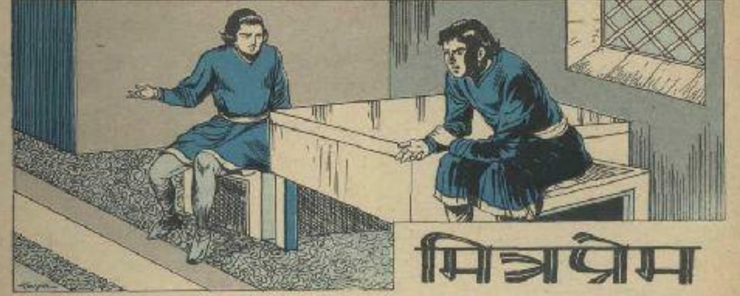

बाजूला सरक पाहू!" रागाला दाबून ठेवलेल्या आवाजात शंकर म्हणाला. "माझ्या जिवात जीव असेपर्यंत तुला मी आत जाऊ देणार नाही!" तो मुलगा म्हणाला. शंकराने टाळी वाजवून आपल्या प्रमथगणांना खूण केली.

बालक हसत म्हणाला–"मला अबोध बालक म्हणून तू मोठा करुणेचा आव दाखविला होतास आणि माझ्यावर बल प्रयोग करायला आपल्या प्रमथगणांना पाठवीत आहेस, हे बरोबर आहे का? बरं तर ठीक आहे, मी गणाधिपती आहे!" असे म्हणत त्या बालकाने हातातल्या अंकूशाने जमिनीवर प्रहार केला. भूमी दुभंगल्यासारखी होऊन पुत्रगणपतीचेच रूप असलेले सहस्त्रावधी पुत्रगणपती जमीन फोडून वर आले व त्यांनी आपापल्या अंकुश, गदा, पास व शूल वगैरे शस्त्रास्त्रांनी नंदी, शृंगी, भृंगी व चंडीश्वर आदिकांना गुरांना हाकून पळवून लावतात तसे पळवून लावले. ते पाहून इतर प्रमथगण वाट फुटेल तिकडे पळून गेले. पुत्रगणपतीचे गणही अदृश्य झाले.

शंकराने रौद्र रूप धारण केले आणि त्रिशूल हाती धरला. बालकाने अंकुशाच्या दांडयाने त्रिशूलावर प्रहार करताच त्रिशूल 'ख...ण!' असा आवाज करीत जमिनीवर आदळले. बालक खदखदा हसत म्हणाला–"माझ्या आईने माझ्या हातात दिलेला दंड हातात असेपर्यंत तुला काही करतां येणार नाही. तुझ्या मनात जे काही करावयाचे आहे ते निर्विघ्नपणे व्हावे यासाठी मी पूर्णपणे तयार आहे, बघ! त्यानंतर जे काही व्हावयाचे असेल ते माझी आई पाहून घेईल!" असे म्हणत त्याने आपल्या हातातला अंकुश, गदा इत्यादी दूर फेकून दिले. शंकराने आपले त्रिशूल उचलून बालकाच्या कंठावर फेकले. तत्क्षण बालक "आई!" अशी मोठयाने हाक मारीत असतां त्याचे डोके उडून आकाशांत उडाले व प्रकाशाचा झोत अखिलब्रह्मांडात फेंकीत अंतरिक्षात लीन झाले.

मित्रप्रेम

गंगा नदीच्या काठच्या एका गावी जय-विजय नावाचे दोघे क्षत्रिय तरुणयुवक रहात असत. ते बालपणापासून मित्र होते. ते वयात येईपर्यंत एकाच गुरुगृही विद्याभ्यास करून कोणत्यातरी राजाच्या पदरी नोकरी करण्याचा विचार करून निरनिराळया दिशेने निघाले.

त्यांच्या पैकी जय अमरावती नगरी गेला आणि विदर्भ देशाच्या राजाच्या पदरी नोकरी करू लागला. आपला शौर्य व पराक्रम दाखवून तो अल्पकाळात मोठया पदावर आला. त्याचप्रमाणे विजय उज्जयिनी नगरीच्या मालव राजाच्या पदरी नोकरीला लागला व फार मोठा नावलौकिक संपादन केला.

बारा वर्षे दोघां मित्रांची एकदांही कोठे भेट झाली नाही. परंतु ते परस्परांना एकही क्षण विसरले मात्र नाहीत. अमरावतीहून कोणी उज्जयिनीला जाणारा भेटला तर जय त्याच्या हाती आपल्या बालमित्राकडे काहीतरी अपूर्व भेट व पत्र पाठवी. त्याचप्रमाणे विजयही उज्जयिनीहून कोणी अमरावतीला निघाला की त्याच्या हाती आपल्या मित्राकडे काहीतरी प्रेमाची भेट पाठवी.

काही काळाने जयच्या मनात आपल्या बालमित्राला भेटण्याची तीव्र इच्छा उत्पन्न झाली. त्याने महाराजांची परवानगी घेतली आणि अमरावतीहून उज्जयिनीला आला. विजयच्या आनंदाला पारावार नव्हता. त्याने जयच्या उतरण्याची व त्याला कोणत्याही वस्तूची उणीव भासू नये याची व्यवस्था केली. परंतु ती सर्व व्यवस्था व्यर्थ गेल्याचे विजयच्या लक्षात आले.

प्रत्येक दिवशी विजय जयला भेटायला येई तेव्हां तो जास्त जास्त थकल्यासारखा

दिसू लागला. त्याचे अन्न कमी होत गेले व त्याला झोप येत नसल्याचे आढळले. त्याचे कारण असे होते की विजयच्या घरी जयला एक अपरूप सुंदर स्त्री दिसली. तिला पाहिल्यापासून त्या मुलीशिवाय त्याच्या मनात दुसरा कोणताही विचार सुद्धा येईनासा झाला.

"काय रे, जया! तू असा वाळत कां चालला आहेस? तुला काही होत आहे का? वैद्याला बोलावू का?" विजयने मित्राला फार काळजी दाखवीत विचारले.

"मला तुझ्या व्यतिरिक्त दुसरा आप्त-बंधू कोण आहे? खरं ते सांगतो! मी तुझ्या घरी एका सुंदर मुलीला पाहिले आहे. तिच्याशी माझं लग्न होऊ शकलं नाही तर मी जिवंत राहीनसे वाटत नाही!" जय म्हणाला.

"त्या मुलीचे नाव मनोरमा आहे. तिला आईवडील नाहीत. परंतु तिच्या नांवी मोठी संपत्ती आहे. ती आमच्याच घरी वाढते आहे. मी तिच्याशी लग्न करण्याच्या विचारात होतो. परंतु तुझं तिच्यावर इतकं प्रेम असेल तर तूच तिच्याशी लग्न करून घे!" असं सांगून विजयने जयला ते लग्न करून घेण्यास आग्रह केला व तिच्याशी मित्राचे लग्नही करून दिले. काही दिवस उज्जयिनीला राहून जय मनोरमेसह अमरावतीला परतला.

काही काळ लोटला. उज्जयिनीचे महाराज निवर्तले व युवराज गादीवर आला. युवराजाच्या मित्रांनी विजयच्या विरुद्ध राजाचे कान भरून त्याला नोकरीवरून काढून टाकविले. विजय थोड्याच दिवसात एक सामान्य गरीब माणूस झाला. त्याला काय करावे, सुचेना. त्याच्या शेजार-पाजारचे लोक त्याचे शत्रू झाले.

अशा स्थितीत एकटा जय तेवढाच आपल्याला आधार असल्यासारखे विजयला वाटले व तो अमरावतीला निघाला. तो अमरावतीला पोचला त्यावेळी काळोख पडू लागला होता. "या काळोखात या मळक्या कपड्यात व माझ्या या रूपात दाढी वाढली असतां मला कोण ओळख-णार? आज रात्र कोठे तरी काढावी व उजाडल्यावर जयच्या शोधार्थ जावे." असा विचार करून विजय स्मशानाच्या दिशेने गेला.

तेथे एक सोयीची जागा पाहून जय आडवा झाला. परंतु त्याला झोप आली नाही. एक प्रहर रात्र उलटल्यावर स्मशा-नात कोणी दोघे जण आले. ते आपसात बोलत होते आणि बोलताबोलतां ते भांडू लागले. शेवटी एक सुरा काढून दुसऱ्याला भोसकायला निघाला. लगेच दुसऱ्याने आपला सुरा काढला व पहिल्याला भोस-कले. सुरा भोसकला जातांच तो किंकाळी फोडून जमिनीवर पडला. सुरा भोसकणारा तेथून पळाला आणि गोंधळून पळत विजय झोपला होता त्या बाजूला आला.

दोघांचं झालेलं भांडण, एकाने दुसऱ्याला भोसकलं ते आणि नंतर तो पळून गेला ते विजयसारखेच त्या अपरात्रीही आणखी काही जणांनी पाहिले. ते भोसकणारा पळाला त्या बाजूला त्याला धरण्यासाठी पळत आले. तेथे त्यांना विजय दिसला. तोच खुनी असावा असे समजून त्याला धरून नेले आणि त्याला कोतवालाच्या हाती कैद करविले. कोतवालाने उजाडे-

पर्यंत विजयला कैदेत ठेवले आणि उजाडल्यावर शिपायांबरोबर त्याला न्याया-लयात पाठविले.

विजयला रस्त्याने धरून नेत असतां त्याला जयने ओळखले. "काय भानगड आहे, याला धरून कोठे नेता आहां?" या शब्दात त्याने शिपायांना विचारले.

"या माणसाने काल रात्री स्मशानात एका माणसाचा खून केला हो, चवकशी साठी याला न्यायालयात नेतो आहो." शिपाई म्हणाले.

"वेड्यांनो, खुनी मी आहे. याला सोडून द्या, व मला धरून घेऊन जा." जय शिपायांना म्हणाला.

परंतु विजय म्हणाला–"हा कोण आहे, मला माहीत नाही. रात्री खून मीच केला."

शिपायांना काय करावे कळेना. म्हणून ते दोघांना धरून न्यायालयात घेऊन गेले. न्यायाधिशाने चवकशी केली, परंतु खरा खुनी कोण हे त्याला कळेना. तो म्हणाला– "या दोघांपैकी एक खुनी असला पाहिजे. नक्की कोणी खून केला, निर्णय देणं मला तरी शक्य नाही. दोघाना वधस्थानी नेऊन फाशी द्या."

शिपायांनी जयविजय दोघांना वधस्थानी नेले आणि तेथल्या कोतवालाला न्यायाधिशाने दिलेला निकाल कळविला. फाशीची शिक्षा पाहण्यासाठी अमरावतीचे नागरिक मोठ्या संख्येने जमा झाले होते. त्यांत खरा खुनी सुद्धा हजर होता. त्याला शिपाई धरू न शकल्यामुळे कोणत्यातरी दोघां निरपराध माणसांना फाशी द्यायला निघाले आहेत हे पाहून तो चिडला व कोतवालाकडे जाऊन म्हणाला–"तुमचा न्याय विचित्रच दिसतो की. खरा खुनी तर मी आहे. या दोघांना सोडा व मला फाशी द्या!"

चवकशी शिवाय फाशी द्यायचा अधिकार कोतवालाला नसतो. अपराध्यांची संख्या तिनांवर गेली. म्हणून कोतवाल तिघाना घेऊन न्यायालयात गेला.

"याखुनासंबंधी मी आपला निकाल दिला आहे ना?" न्यायाधिशाने कोतवालाला विचारले.

"आतां आणखी एक खुशी सांपडला आहे. आपण तिघांची चवकशी करून काय तो निर्णय द्यावा." कोतवाल म्हणाला.

यावेळी जयविजयनी ते खुनी नसल्याचे मान्य केले.

"तू खुनी नसतांना तूच खुनी असल्याचे तेव्हां कां मान्य केलेस?" न्यायाधिशाने विचारले.

"महाशय, हा विजय माझा जीवश्च कंठश्च मित्र आहे. याने माझ्यासाठी आपल्या सर्वस्वावर पाणी सोडले आहे. याला खुनी म्हणून शिपाई घेऊन जात असतां त्याला वांचविण्यासाठी मी त्याचा अपराध स्वतःवर ओढून घेतला." जय म्हणाला.

"तुला याविषयी काय म्हणावयाचे आहे?" न्यायाधिशाने विजयला विचारले.

"माझ्या मित्राने तोच अपराधी असल्याचे म्हटल्यावर मला ते खरे वाटले व त्याला वांचविण्यासाठी मी खुनी असल्याचे सांगितले. याशिवाय दुसरे काही नाही." विजय म्हणाला.

नंतर न्यायाधिशाने खऱ्या खुन्याकडे वळून विचारले–"तुला काय म्हणावयाचे आहे? त्या दोघांना फांशी देण्याची वेळ येईपर्यंत तू खरे सांगितले नाहीस, त्यानंतर कां सांगितलेस?"

"मी ज्याचा खून केला होता तो पापी व द्रोही होता. आत्मरक्षणासाठी त्याचा वध करणे मला आवश्यक झाले. त्याचा मी वध केला या बद्दल तुम्ही माझं अभिनंदनच कराल. परंतु आपण तसं करणार नाही. मला फाशी द्यालं. असा विचार करून मी आपला अपराध मान्य करायला धजलो नाही. परंतु माझ्या ऐवजी दोघे निरपराध व निष्पाप व्यक्ती फांशीवर चढले तर मला नरकवास भोगावा लागणार नाही का? म्हणून मी आपला अपराध मान्य केला. मी स्वतः प्रगट झालो, कोतवाल साहेबांच्या हुषारीने पकडला गेलो नाही." खरा खुनी म्हणाला.

न्यायाधिशाने बराच विचार केला व तिघांनाही मुक्त करीत म्हणाला–"तू खून केला असलास तरी तू एक लायक माणूस दिसतो आहेस. तुला सोडून दिल्याने आणखी खून होणार नाहीत असे वाटून, तुला माणसांच्या जिवाची काळजी असल्याची खात्री झाल्यामुळे तुला मी सोडीत आहे."

त्यानंतर विजय जयकडेच राहू लागला व मित्राच्या शिफारशीने राजदरबारात नोकरीला लागला. त्यानंतर दोघे मित्र परस्परांच्या सुखदुःखात साथी होऊन दीर्घकाळ अमरावतीला राहाले.

